

**Sosyal Bilimler
Enstitüsü**

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI

**ARAP DİLİNDE ZAMANIN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI:
KAVRAMSAL METAFOR TEORİSİ YAKLAŞIMI**

Yüksek Lisans Tezi

Yusuf Kerim Özal

İstanbul 2023

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI

**ARAP DİLİNDE ZAMANIN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI:
KAVRAMSAL METAFOR TEORİSİ YAKLAŞIMI**

Yüksek Lisans Tezi

Yusuf Kerim ÖZAL

Danışman: DOÇ. DR. ALİ BENLİ

İstanbul 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY BELGESİ

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı Yüksek
Lisans/Doktora öğrencisi
Yusuf Kerim Özal'ın Arap Dilinde Zamanın Kavramsallaştırılması: Kavramsal Metafor
Teorisi Yaklaşımı adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun tarih ve
.....sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek
Lisans/Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi/...../.....

Öğretim üyesi Adı Soyadı

İmzası

1	Tez Danışmanı		
2	Jüri Üyesi		
3	Jüri Üyesi		

ÖZET
ARAP DİLİNDE ZAMANIN
KAVRAMSALLAŞTIRILMASI:
KAVRAMSAL METAFOR TEORİSİ
YAKLAŞIMI

Bu çalışma, Kavramsal Metafor Teorisinin (KMT) sunduğu yaklaşımı kullanarak Arap dilinde zaman olgusunu anlamayı hedeflemiştir. 1980 senesinde temeli atılan teori geçen 40 sene içerisinde yapılan çalışmalarda dilin düşünceyi göreceli olarak etkileme, sınırlama ve şekillendirme potansiyelini göstermiştir. Fakat çalışmaların çoğu Avrupa dilleri üzerinde yapılmıştır ve Arap dili özelinde çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Zaman olgusu incelemesi için metaforlar tercih edilmiştir zira metaforlar düşünce yapısını anlamak için en elverişli araçlardandır. Metaforlar el-Meydânî'nin *Mecma'ul-emşâl* adlı eserinde derlenmiştir ve toplam sayıları 30'u bulmuştur. Bu örnekler 14. Yüzyıla kadar olan dönemle sınırlandırılarak Arap şiirinde geçen diğer zaman metaforları ile takviye edilmiştir. Toplam kullanılan kaynak beyit ve deyim sayısı 47'dir.

Metaforların çözümlemesi 5 adımlı bir aşamayı takip etmektedir: 1) Metaforik ifadelerin derlenmesi, 2) ifadede mevcut kavramsal metaforun tespiti ve tayini, 3) kaynak ve hedef alan arasında gerçekleşen metaforik aktarımın haritalandırılması, 4) tespit edilen temel kavramsal metaforların nasıl nisbeten daha büyük bir çerçevede altında yer aldıklarının çizimi, 5) tespit edilen metaforların dilde nasıl kullanıldığının açıklaması.

KMT, 1980 senesinde Lakoff ve Johnson tarafından ilk defa yeni bir açıklama olarak sunulmuştur. Lakoff'a göre tüm dillerde evrensel olan 8 tane temel zaman kavramsal metaforu bulunmaktadır. Çalışmamızda Arap dilinden bunların her biri için örnek verilmiş ve çözümlemesi yapılmıştır. Ayrıca Arap dilinin Bilişsel Dilbilimin sunduğu yaklaşıma göre hususi özellikleri ve biliş hakkında yeni bakış açıları sunabilecek yönleri belirtilip tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: KMT, yapı metaforları, yönelim metaforları, ontoloji metaforları

ABSTRACT

Time Conceptualization in Arabic Time Metaphors: Conceptual Metaphor Theory Approach

This study aims to understand how time is conceptualized in the Arabic language through Conceptual Metaphor Theory (CMT) framework. The foundation of which was laid in 1980, conceptual metaphor studies across natural languages have shown considerable effect of language on thought and how the former can influence, limit and shape the latter. High majority of these studies, however, remain spanning a relatively small area of languages and works on Arabic are still to date scarce.

For the purpose of the study, metaphors have been chosen by virtue of their explanatory nature and how they provide insight into cognition. The chosen metaphors were compiled from al-Maydani's *Mecma'ul-emsāl* and the total number of metaphors analyzed has reached 30. In addition to these, a number of verses composed until the 14th century using conceptual time metaphors have been selected to offer greater insight.

The analysis section of the metaphors follows a 5-step process: 1) Compilation of the metaphorical expressions, 2) clarification of the metaphorical transfer evident in the surface level of the syntactical structure, 3) mapping of the transfer from source domain to target domain, 4) identification of primary conceptual metaphors and illustrating how they underly subsequent secondary metaphors, 5) explanation of the metaphorical use, meaning of the sentence and the function of time conceptualization.

CMT was first introduced as a new theoretical framework by Lakoff and Johnson in 1980. According to Lakoff, there are 8 fundamental time metaphors that are universal across all languages in the world. In this study, a sample has been provided from the Arabic language for each of these followed by a 5-step metaphor analysis. Additionally, the specific characteristics of the Arabic language have been highlighted according to Cognitive Linguistics framework and the various new perspectives Arabic can offer to better understand cognition have been discussed.

Keywords: CMT, Ontology metaphors, structure metaphors, orientational metaphors

ÖNSÖZ

Bu tez konusunun seçiminde metaforik ifadelerin dilin ifade gücünü göstermesinde başarısı ilham kaynağı olmuştur. Metaforik ifadede söz konusu olan aktarım kaynak alandan hedef alanı doğru gerçekleşmektedir ve hedef alan tabiatı itibarıyla her zaman soyut olmaktadır. Zaman ise kurulan metaforlarda her zaman azami derecede soyut olmasıyla dikkat çekmektedir. Metaforik aktarım sürecini daha iyi anlamak ve bilhassa bunun Arap dilindeki örneklerini anlamak amacıyla bu tez konusunu seçtik.

Karşılaşılan zorlukların başında literatür tarama sürecinde daha önce bu konu özelinde yapılan çalışmaların nadir olması gelmiştir. Özel olarak KMT yaklaşımını benimseyip Klasik Arap dilindeki kavramsal zaman metaforları üzerinde uygulama yapan sayıların sayısı oldukça sınırlıdır. Bir diğer zorluk, kaynak olarak kullanılan deyim ve seçme şiirleri oldukça fazla olan örnekler arasından seçmedeki belirleyici kriterler olmuştur.

Bu çalışmanın hayata geçmesinde engin Arapça bilgisinden yararlandığım başta çok değerli danışman hocam Doç. Dr. Ali Benli'ye, tecrübelerinden çokça faydalandığım ve faydalanmaya devam ettiğim çok kıymetli hocalarım Prof. Dr. Halil İbrahim Kaçar ve Prof. Dr. Şükran Fazlıoğlu hocalarıma, yapıcı eleştirilerinden ötürü Dr. Öğ. Üy. Şeyma Gülsüm Önder hocama, son olarak Eyüp misali bir sabrı temsil eden sevgili anneme teşekkürü bir borç bilirim.

Yusuf Kerim Özal

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER:

TEZ ONAY BELGESİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	4
1. LİTERATÜR TARAMASI.....	11
2. YÖNTEM.....	14
BİRİNCİ BÖLÜM	15
1.1. BİLİŞSEL DİLBİLİM.....	16
1.1.1. CÜMLE İNCELEMESİNDE KONUŞAN ÖZHENİN ÖNEMLİ BULDUĞU UNSURLAR (The Prominence View).....	19
1.1.2. CÜMLE İNCELEMESİNDE KONUŞAN ÖZHENİN DİKKATİNİ ÇEKEN UNSURLAR (The Attentional View)	19
1.1.3. CÜMLE İNCELEMESİNDE KONUŞAN ÖZHENİN GEÇMİŞ DENEYİMLERİ (The Experiential View).....	19
1.1.4. TECESSÜM (Embodiment).....	21
1.1.5. ANSİKLOPEDİK ANLAM.....	22
1.1.6. KAVRAMSAL METAFOR TEORİSİ.....	23
1.1.6.1. Yapı Metaforları.....	29
1.1.6.2. Yönelim Metaforları.....	31
1.1.6.3. Ontoloji Metaforları.....	34
İKİNCİ BÖLÜM	36
2.1. DERLENEN ARAP ATASÖZLERİ VE ŞİİRLERİN ÇÖZÜMLEMESİ.....	36
2.1.1. SEÇME ŞİİRLER.....	40
2.1.2. MECMA‘UL-EMSÂL.....	49
SONUÇ	50
KAYNAKÇA	61

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
KMT	Kavramsal Metafor Teorisi
s.	Sayfa Sayısı
ss.	Sayfalar
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğlerleri

الماضي أشبه بالآتي من الماء بالماء

Geçmiş geleceğe, suyun suya benzediğinden daha çok benzer.

- İbn Haldûn (ö. 1406)

GİRİŞ

Bu tezin dikkate aldığı Kavramsal Metafor Teorisi (KMT) bize dilde yaygın olarak kullandığımız metaforik yapıları tespit ederek düşüncenin sınırlı çerçevesini ifşa etmektedir. Bu çerçevenin metaforik yapıda ifade ettiğimiz olaya dair bakış açımızda ne oranda sınırlandığını göstermek ve analiz etmek için kullanışlı bir yöntem öne sürmektedir. Metaforlar bu bakımdan yalnızca düşünce yapımızı ifşa etmekle kalmaz, aynı zamanda bizi belli bir şekilde düşünmeye zorlamasıyla o dili konuştuğumuz müddetçe bize bir gerçeklik sunmaktadır. Özel olarak zaman metaforlarının çalışılması o dili konuşan bireylerin hem zaman algısı hakkında hem de kültürel dünya görüşleri hakkında bilgi vermektedir. Bu itibarla bir yöntem olarak KMT'nin Arap dilinde yaygın zaman metaforları üzerinde uygulaması bize Arap dilinin özgün yapılarını, düşünce ve kavramsallaştırma şekillerini göstermektedir. Nitekim metafor araştırmalarının önde gelen isimlerinden Kövecses'e göre KMT, metaforları anlamak ve çözümlemek için kullanılan yöntemlerden en kapsamlısıdır. (Kövecses, 2020, ss. xi-xii)

Bu çalışmada Arap dilindeki zaman metaforları, 1980 senesinde temeli atılan Kavramsal Metafor Teorisinin yöntemleri kullanılarak incelenmekte, buradan hareketle Arap dilinde zaman olgusunun nasıl kavramsallaştırıldığı çözümlenmektedir. Metaforların çözümü Lakoff'un belirttiği (Lakoff, Espenson Schwartz, 1991) 8 temel kavramsal zaman metaforları grubuna uygun olacak şekilde tasnif edilmiştir ve evrensel olduğu belirtilen bu 8 türe Arap dilinin dahil olan örnekleri gösterilmiştir. Buna ilave olarak, evrensel niteliğe uygun olmak kaydıyla Arap dilinin zaman kavramsallaştırmasında özgün bakış açıları gösterilmeye çalışılıp tartışılmıştır.

1980'den itibaren insan düşüncesinin temel karakteristiklerinden ve yapıtaşlarından biri olarak görülmeye başlanan metaforik düşünme kabiliyetinin genel olarak insan bilişi, özel olarak ise bir dili konuşan toplum hakkında özgün ve yeni bilgiler verebildiği fikri yaygın kanaat haline gelmiştir. (Lakoff ve Johnson, 1980, s. 5)

Metaforları nasıl anlamamız gerektiği 1980 senesinde Lakoff ve Johnson tarafından yaygın klasik görüşten oldukça farklı bir yaklaşımla ele alınmaya başlamıştır. Kavramsal Metafor Teorisinde açılımını bulan bu yeni yaklaşım klasik görüşten üç hususta ayrılmaktadır: 1) Metaforlar yalnızca lafzi dilde ifade edilmez, aksine düşünce bizzat metaforik bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan metafor yalnızca dili değil daha ziyade düşünceyi ilgilendirir. 2) Metaforlar yalnızca tezyin işlevi görmez, aksine dilde yaygın olarak kullanılır ve kurucu bir işleve sahiptir; gündelik dilde en basit düşüncelerimizi dahi metaforik bir yapıda ifade ederiz. 3) En genel tanımı "bir şeyi bir diğer şey üzerinden anlamak" olan kavramsal metaforlardaki

aktarım sürecinde aslında nesnel ayırmadan bahsedilemez. Zira KMT ve daha genel olarak bilişsel bilimlerin tecessüm (*embodiment*) ilkesini benimsemektedir. Bu yaklaşıma göre insan bilişinde oluşan anlamlar dünya ile sürekli var olagelen etkileşimimizden bağımsız değildir. Bu bakımdan Bilişsel Dilbilim anti-kartezyen bir yaklaşıma sahiptir ve beden ve zihnin mutlak sınırlar içinde ayırlamayacağını savunmaktadır. Bu itibarla genel olarak Bilişsel Dilbilim özel olarak KMT interdisipliner bir alandır ve psikoloji, antropoloji, dilbilim, nörobilim, bilişsel bilimler, felsefe ve biyoloji gibi farklı disiplinlerin bulgularını dikkate almaktadır.

Klasik retoriğe göre metaforların hakikat değerlerinin ancak lafzi dile aktarılabilirliğiyle ifade edilebileceği ve yalnızca lafzı tezyin işlevi gördüğü hakim görüş olmuştur. Fakat ilk defa düzenli olarak Lakoff ve Johnson tarafından 1980 senesinde KMT ile bu görüşe karşı alternatif ve sistematik bir teori geliştirilmiştir. KMT'ye göre mecazi dil, hakikat karşısında konumlanmış ikincil bir dil ve yalnızca tezyin işlevi gören bir kullanımdan ibaret değildir. Aksine metaforlar gündelik dilde yaygın olup iletişimin temel bir fonksiyonu konumundadır. Metaforlar lafzi dilin değil düşüncenin konusudur. Bilişsel dilbilimcilerine göre lafzi dilde ifadesini bulan metaforlar esasen düşüncenin metaforik yapısına delalet etmektedirler: metaforik düşünme kabiliyeti tamamen bilişsel bir süreçtir. Bir diğer ifadeyle, dilde ifadesini bulan metaforlar aslında düşüncede bulunan metaforların yansımalarından ibarettir. (Lakoff ve Johnson, 1999, s. 122; Kövecses, 2010, s. 7) Buna göre KMT lafzi dilde ifadesini bulan metaforların insan bilişi ve düşüncesi hakkında verdiği bilgiler ile ilgilenmektedir. Bir başka deyişle, dilde kullandığımız metaforları inceleyerek o dili konuşan bireylerin dünya görüşleri hakkında bilgi edinebilme imkanına sahip oluruz.

KMT ile birlikte dilde yaygınlıkla kullanılan metaforun a) dille değil düşünceyle ilgili bir mesele olduğu, b) retorik bir araç değil dünyayı anlamlandırmamıza yarayan bir bilişsel süreç olduğu, c) yalnızca benzerlik ilişkisine dayanmadığı gibi pek çok yeni iddia öne sürülmüştür. (Çiçekler ve Aydın, 2019, s. 16) Daha da ileri bir boyuta gidilerek dünyayı nasıl algıladığımızın esasında zihnimizin kurduğu metaforlara dayalı olduğu öne sürülmüştür. (Lakoff ve Johnson, 1980, ss. 74-93)

Bilişsel Dilbilim yaklaşımıyla geliştirilen KMT'ye göre metaforik düşünme yetimizin incelenmesi insan bilişi ve düşüncesine dair anlayışımızı ilerletir. Dahası, dilde kullandığımız metaforik ifadelerin çözümlemesi bize algıladığımız dünya görüşümüz hakkında fikir vermektedir. Öte yandan, farklı diller belli sınırlarda farklı dünyaları algılayabilmektedir. Metaforik yapıların farklılığı, metaforik kavramsallaştırmada aynı hedef alan için farklı dillerde farklı kaynak alanların kullanılması vb. çeşitlilikler bize farklı kültürlerin dünya görüşleri hakkında fikir vermektedir.

KMT'ye göre belli temel kavramsal metaforlar vardır ve bunlar doğal dillerin genelinde evrenselidir. Fakat özellikle son 20 senede bilişsel bilimciler ve dilbilimcileri tarafından yapılan araştırmalarda farklı dillerin farklı metaforik yapıları kullanarak evrensel olduğu düşünülen kavramsal metaforların sınırları

içinde aynı yapıları kullanmadıkları tespit edilmiştir. (Boroditsky, 2001) Örneğin Kuzey Şili bölgesinde konuşulan Aymara dili evrensel olduğu zannedilen zaman kavramsallaştırmada oldukça farklı bir metaforik yapı kullanmaktadır. Gözlemleyiciye göre gelecek zamanın *ön* yönelim metaforu, geçmiş zamanın ise *arka* yönelim metaforu kullanılarak mülâhaza edilmesinin tüm dillerde evrensel olduğu düşünülürken (Ör. “*Olan oldu, bunları geride bırakalım, artık önümüze bakalım*” vb. ifadelerde geçmiş zaman için *arka*, gelecek zaman için *ön* yönelimi kullanılmaktadır) Aymara dilini kullananların tam aksine geçmiş *önde*, geleceği ise *arkada* mülâhaza ettikleri deneysel olarak tespit edilmiştir.

Metafor araştırmacıları bu ve benzeri farklılıklardan ötürü farklı dillerdeki metaforik yapıların incelenmesini teşvik etmekte, bu incelemelerin genel olarak insan bilişi, düşüncesi ve farklı toplumların farklı dünya görüşleri hakkında bilgi sunacağını düşünmektedirler. KMT ise bu amaca ulaşmak için metafor teorileri arasından günümüzde hala en kapsamlı yaklaşım ve yönteme sahiptir. (Kövecses, 2020) Öte yandan, KMT yaklaşımının farklı doğal diller üzerinde uygulanması gerektiğinin vurgulanmasına rağmen son 40 senede Arap dili özelinde oldukça az sayıda çalışma yapılmış, özel olarak zaman metaforları üzerinde çalışma ise tespit edebildiğimiz kadarıyla İngilizce’de yalnızca bir tane olmuştur. (Hamdi, 2008) Bu itibarla çalışmamızda Arap dilinde zaman metaforlarını inceleyerek hem bu dilin kullanıcılarının zaman kavramını algılamalarındaki kültürel farklılık, hem de sıklıkla kullandıkları metaforik yapıların çözümlemesiyle dünya görüşlerinin bu itibarla anlaşılması amaç edinilmiştir.

Lakoff’a göre düşüncenin gelişimi, yeni metaforların üretilmesi ile birlikte gerçekleşen bir süreçtir. (Lakoff, 1980) Bilgimizin olmadığı ya da sınırlı olduğu bir alanı (hedef alan), bildiğimiz ve süreklilik ile tecrübe ettiğimizden hafızamızda bellediğimiz bir alan (kaynak alan) üzerinden kavramsallaştırıp ilk alana dair yeni bakış açıları elde edebilir ve bu alana dair daha somut bir anlayışa ulaşma imkanına sahip oluruz. Örneğin *kaybedecek vaktim yok* kavramsal metaforunda kaynak alan bilgimizin ve tecrübemizin daha çok olduğu ticari bir meta kavramı (*kaybetmek*), hedef alan ise nispeten daha soyut bir kavram olan zaman (*vaktim*) olmaktadır. Burada bilgimizin daha az olduğu zamanı (hedef alan) bilgimizin ve tecrübemizin daha çok olduğu bir başka kavram (kaynak alan) üzerinden anlamaya çalışıp zamanı elle tutulur, muhafaza edilen ya da kaybedilen bir meta olarak kavramsallaştırırız. Böylelikle KMT’ye göre buradaki temel zaman kavramsal metaforu ZAMAN DOĞAL KAYNAKTIR veya ZAMAN PARADIR olmaktadır. Bildiğimiz para kavramı üzerinden daha az bildiğimiz zamanı kavramsallaştırır ve onun hakkında yeni bir görüşe sahip oluruz.

KMT zamanı nasıl anladığımızı göstermesi bakımından 1) düşüncenin temel metaforik yapısını, 2) bilmediğimiz bir hedef alanı hakkında nasıl bilgimizi artırdığımızı ve 3) dilde yaygınlıkla kullandığımız kavramsal metaforların düşüncemizi ne yönde sınırladığı ve şekillendirdiğini çözümleyen bir teoridir.

Kurulmuş bir temel metaforik yapının dilin kullanıcılarını bu yapının temel dairesi içerisinde düşünmekte sınırladığı bilişsel dilbilimciler tarafından gösterilmiş, bu bakımdan KMT dilde kullandığımız metaforların ne derece düşüncemizi sınırladığını ve şekillendirdiğini göstermek için kullanılan bir yaklaşım olmuştur. Bu yönüyle metaforlar belli bir dili konuşan toplumun düşünce ve dünya görüşünü anlamak için kapsamlı olarak çalışılmıştır.

Kullanılan dilden hareketle o dilin kullanıcılarının dünyayı kavramsallaştırmalarını anlamada en önemli metaforlardan biri de zaman metaforlarıdır. Lakoff'un tespitine göre sekiz tane temel zaman kavramsal metaforu vardır ve KMT araştırmacılarına göre bunlar tüm dillerde evrenseldir. (Lakoff, Espenson, Schwartz, 1991) Bu çalışmada, zaman metaforunu kullanan mecmual emsal'den derlenen deyimler ve ilave olarak seçme şiirler Arap dilini kullanan dil kullanıcılarının dünyayı kavramsallaştırmada farklılaştığı hususi kültürel özellikler, Arap dilindeki zaman metaforlarının kurduğu çerçevede düşünen dil kullanıcılarının hem zaman olgusuna dair hem de dünya görüşlerine dair özgünlükleri gösterilmeye çalışılmıştır.

1980'den bu yana metafor araştırmaları pek çok farklı yönden incelemeye başlamış, KMT sürekli güncellenmiş ve geliştirilmiştir. (Kövecses, 2016) Metafor araştırmalarında ele alınan temel meselelerden bazıları şunlardır: a) Metaforda kaynak alan üzerinden kavramsallaştırılarak anlaşılan hedef alana doğru aktarımda tersi yönde aktarım da gerçekleşir mi? Yani lafzi dilde *Buna harçayacak vaktim yok* şeklinde ifade edilen ve ZAMAN PARADIR şeklinde çözümlenebilecek kavramsal metafordaki aktarım tersi yönde gerçekleşebilir mi; *Para* kavramı üzerinden zamanı anlamak yerine, düşüncemizde *para* kavramını hiç zaman kavramı üzerinden anlar mıyız? b) Kaynak alandan hedef alana gerçekleşen aktarımda kaynak alandan seçilen unsurlar neye göre seçilir ve ne yönden hedef alana yüklenir. Aynı kavramsal metafora sahip olan dillerin aynı kaynak alandan farklı unsurlar aktarması nasıl açıklanabilir? c) Kaynak alan üzerinden gerçekleşen kavramlaştırmada kaynak alan kavramına ait her şey hedef alana aktarılır mı, aktarılamazsa bu ölçüt neye göre kurulur? (Lakoff, 1990) Bu ve benzeri pek çok sorular metafor araştırmaları kapsamında sorulup araştırılmıştır.

KMT'nin önerdiği en büyük iddialardan birisi düşüncenin bizzat yapısının metaforik işleve sahip olması takdirinde kurulan metafora göre gerçekliğimizin ve hatta davranışlarımızın da o doğrultuda şekilleneceğini öne sürmesidir. Örneğin HAYAT YOLCULUKTUR ve HAYAT BİR TİYATRO SAHNESİNDEN İBARRETTİR şeklinde kurulan iki metafora göre hayata dair iki farklı gerçeklik algısı içinde düşünerek kendimizi sınırlarız. Örneğin, yakın zamanda yapılan bir araştırmaya göre kanseri bir yolculuk (a) olarak düşünen ve bir savaş mücadelesi (b) olarak gören bir başka kanser grubu hastalarının oldukça farklı bir süreç yaşadıkları tespit edilmiştir. (Hendricks, Demjen, Semino, Boroditsky, 2018)

Araştırma sonucuna göre KANSER MÜCADELEDİR (b) şeklinde metaforik gerçekliği kuran ikinci grup hastaların kanseri yenemedikleri takdirde kendilerini suçlu hissettikleri gözlemlenmiştir. ((Hendricks, Demjen, Semino, Boroditsky, 2018) Öte yandan KANSER YOLCULUKTUR (a) şeklinde kurulan bir metafor çerçevesinde düşünen dil kullanıcılarının ise bu gerçekliğin dışına çıkamadıkları ve ürettikleri söylemde yolculuk tecrübesi ile ilgili unsurların yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu metaforik çerçevede düşünen kişiler bir yolculuk tecrübesinde her ne yapılıbiliyorsa onu kavramsallaştırıp kanser olgusuna yüklemektedirler. Böylece bir kaç aylık bir kanser hastasının yaşadığı tecrübeyi doktoru *Buraya kadar iyi geldik, Bir kaç ay önce engebeli bir yoldaydık, fakat şimdi gidişatımız düzeldi* gibi ifadelerle yolculuk (a) kaynak alanı üzerinden kanser olgusunu kavramsallaştırabilmektedir.

Mezkur ifadelerden görüldüğü üzere farklı seçenekler içinden tercih edilen bir kavramsal metafor üzerine birden çok ikincil ifadeler inşa etmek ve kendi içinde tutarlı bir kavram dünyası inşa etmek mümkün hale gelmektedir. Çalışmamızda benzer şekilde bu ilke takip edilip Arap dilinde zamanı anlamada tercih edilen birincil metaforların tespiti, ardından bu metaforun üzerine inşa edilen ikincil ifadelerin ne tür bir kavramsallaştırmaya sahip olduğu araştırılıp bu dilin kullanıcılarına mahsus dünya görüşü anlaşılmasına çalışılacaktır.

Metaforların, dil kullanıcılarını kendi çizdiği çerçevesi içinde düşünmekle sınırlaması bu çalışmanın dikkate alacağı ve araştıracağı konular arasında olmuştur. Bu bakımdan Arap dili kullanıcılarının zaman metaforları üzerinden hem zaman olgusunu nasıl anladıkları hem de dünyayı kavramsallaştırmaları araştırılabilmiş olacaktır.

KMT'ye göre mecazi dil, Aristoteles'in öncüsü olduğu klasik görüşün aksine hakikat karşısında konumlanmış ikincil bir dil ve yalnızca tezyin işlevi gören bir kullanımdan ibaret değildir. Aksine metaforlar gündelik dilde yaygın olup iletişimin temel bir fonksiyonu konumundadır. Metaforlar lafzi dilin değil düşüncenin konusudur. Bilişsel dilbilimcilerine göre lafzi dilde ifadesini bulan metaforlar esasen düşüncenin metaforik yapısına delalet etmektedirler: metaforik düşünme kabiliyeti tamamen bilişsel bir süreçtir. Buna göre KMT lafzi dilde ifadesini bulan metaforların insan bilişi ve düşüncesi hakkında verdiği bilgiler ile ilgilenmektedir. Bir başka deyişle, dilde kullandığımız metaforları inceleyerek o dili konuşan bireylerin dünya görüşleri hakkında bilgi edinebilme imkanına sahip oluruz. (Lakoff ve Johnson, 1980)

Tezin uygulamalı bölümü için deyimlerin seçilmesinin sebebi gündelik dili yansıtmaları bakımından elverişli olmalarıdır. Nitekim KMT'nin temeli atılırken Lakoff ve Johnson başlangıçta metaforların genel olarak gündelik dili ilgilendirdiğini belirtmektedirler. Klasik görüşün aksine, metafor aslında düşüncüyü ilgilendirmektedir ve en olağan, doğal gündelik ifadelerimizin yapısı dahi metaforik aktarıma konu olmaktadır. Arapça'da 'mesel' veya 'darb-ı mesel' olarak ifade edilen deyimler ise çoğu

zaman yaşanmış bir olayın hafızalarda yer ediniş dil toplumunu arasında yaygın kullanıma kavuşan sözlerdir. Örneğin *Mecma'ul-emşâl*'de geçen ¹أمر من معاذ deyiminde Muaz, uzun ömürlü olmasıyla meşhur bir Araptır. Deyimler, tecrübeye konu olan olayların kaydedilmesi ve daha sonra dilde kalıcı hale gelmeleridir. Deyimlerin gündelik yaşamda konu olan en yaygın ve doğal deneyimleri öz ifadelere kavuşturması bakımından Kavramsal Metafor Teorisinin uygulamalı bölümünün bunlar üzerinde olması kararlaştırılmıştır.

Uygulamalı kısım deyimlerden sonra seçme şiirler üzerinde uygulanmıştır. KMT'nin şiir gibi edebi metin üzerindeki uygulaması Lakoff ve Turner'ın 1989 senesinde kaleme aldıkları *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor* isimli eserlerinde sundukları örnek takip edilerek yapılmıştır. Lakoff ve Turner, metaforun çabası bir şekilde bilinçsiz ve otomatik olarak gerçekleştiği vurguladıktan sonra şairlerin de metaforik ifadelerinde aynı kaynaktan yararlandıklarını söylerler. (Lakoff ve Turner, 1989, xi) Metafor, dilin her yerine sirayet etmiştir (omnipresent) ve düşünceyi kaplamıştır (suffuse). Bu bakımdan metaforik işlev, zihinde anlamaya dair her işlemde aktif bulunmaktadır. Lakoff ve Turner'a göre metafor başka hiçbir düşünce biçiminin sağlamayacağı kadar kendimizi ve dünyayı anlamamızı mümkün kılar (Lakoff ve Turner, 1989, xi). Bu izahı yaptıktan sonra Lakoff ve Turner şöyle demektedir:

Büyük şairler, hepimizin sahip olduğu düşünce biçimlerini [modes of thought] kullandıkları için bizimle konuşabilirler. Şairler, hepimizin paylaştığı kapasiteleri kullanarak deneyimlerimizi aydınlatabilir, inançlarımızın sonuçlarını keşfedebilir, düşünme biçimlerimize meydan okuyabilir ve ideolojilerimizi eleştirebilir. Şiirsel yaratıcılığın doğasını ve değerini anlamak için, sıradan düşünme biçimlerimizi anlamamız gerekir. Metafor, dünyamızı ve kendimizi anlamak için birincil araç olduğu için, güçlü şiirsel metaforlarla meşgul olmak, insan hayatına sahip olmanın ne anlama geldiğiyle önemli bir şekilde boğuşmaktır. (Lakoff ve Turner, 1989, xi-xii)

Bu nazariyeyi dikkate alınarak Arap şiirinde zaman metaforlarını inceleme kararı aldık. Zira şiirsel metafor incelemesinin “insan hayatına sahip olmanın ne anlama geldiğini” anlamayı mümkün kılması aynı zamanda ‘zaman’ için de doğrudur. Sonuç kısmında açıklanacağı üzere, çözümleme sonucunda zaman için kullanılan kavramsallaştırmaların çoğunun gündelik yaşamımızda deneyimlediğimiz tecrübelerden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Arap şiirinde de türlü farklı biçimlerde ifade edildiği gibi zaman sanki bir tecrübe bütünüdür. Şair, en sıklıkla ve sürekli bir surette deneyimlediği tecrübe yekûnu zamana yüklemiştir. KMT çözümlemesine göre burada tecrübe yekûnu kaynak alan, zaman ise soyut hedef

¹ *Mecma'ul-emşâl*, Meydânî. Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, 1955, Kahire; Beyrut 1961-62, II, s. 51.

alanı oluşturmaktadır. Amacımız, zaman olgusunu daha iyi anlamaya yardımcı olmak olduğu için zamanın metaforik ifadede en belirgin biçimde ifade edildiği şiirleri seçmeye gayret ettik.

Tezin başlığında kullandığımız “kavramsallaştırma” ifadesi İngilizce “conceptualization” kelimesinin karşılığıdır. Bunun ile kastedilen kaynak alandan hedef alana doğru gerçekleşen metaforik aktarımı ifade eden kavramsal süreçtir. Kaynak alan kısaca deneyimlenen bir olguya dair tecrübenin ve bilginin bulunduğu alanı ifade etmektedir.

Klasik İslam Dilbilimi geleneğinde tam eşdeğeri olmamak kaydıyla kaynak alana müşebbeh bih (kendisine benzetilen) veya müstear (ödünç alınan) terimleri, hedef alana ise müşebbeh (benzeyen) veya müstear leh (kendisi için ödünç alınan) terimleri tekabül etmektedir. Bu terimler sırasıyla kaynak alan ve hedef alanın tam eşdeğeri değildir zira benzerlik yönü Klasik İslam Dilbilimi geleneğinde teşbih ve istiarede aranan gerekli bir şart iken KMT’ye göre söz konusu değildir. KMT, benzerlik yönünün nesnelcilik anlayışından türemekte olduğunu ve metaforda birbirine benzetilen müşebbeh ve müşebbeh bihin veya müstear leh ve müstearın özlerinde bulunan ortak nokta olduğunu belirtmektedir. KMT’ye göre ise metaforlar yalnızca edebi dile mahsus değildir aksine gündelik dilde yaygınca bulunmaktadır ve bu itibarla düşünce yapısını ilgilendirmekte ve göstermektedir. Dolayısıyla mutlak bir şart olarak benzerlik yönü aranmaz. Aksine, metaforik aktarımda bir kavram (hedef alan) diğer bir kavram (kaynak alan) üzerinden anlaşılır.

Özetlemek gerekirse, tez çalışması iki ana bölüme ayrılmıştır. Birincisi, KMT’nin yer aldığı ana ve genel çerçeve olan Bilişsel Dilbilimin tanıtılması, ikincisi ise bu teorinin sunduğu modelin seçilen kaynak üzerinde uygulamalı örneğidir. Her iki konunun da Arap dili özelinde yapılan araştırmaları oldukça sınırlıdır. (Versteegh, 2011, ss. 421-25) Genel olarak KMT’nin Klasik Arap dilinde uygulaması, özel olarak ise Arapça’da KMT yaklaşımıyla zaman metaforları hakkında yapılan az sayıda çalışma vardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hamdi (2008) ve Berrada’nın (2002, 2006, 2009) çalışmaları bazı örneklerdir. Bilişsel Dilbilimin yaklaşımını dikkate alarak Arap dilinin morfolojik, sarfi yapı, zihindeki kelime haznesi (mental lexicon) özelliklerini inceleyen çalışmalar Maalej (1999) tarafından çalışılmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla YÖK tez veritabanında bilişsel dilbilim yaklaşımını benimseyen sekiz, kavramsal metafor teorisini çalışan ise toplamda beş tez bulunmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI:

Türkçe literatürde kavramsal metafor teorisini çalışan yüksek lisans ve doktora tezleri şunlardır:

- Adamhasan, B. G. (2014). Teaching and Learning Phrasal Verbs Through Conceptual Metaphors -. Yüksek Lisans Tezi.
- Çemberci, S. (2020). Lakoff, Kavramsal Metaforlar ve Sonsuzluğun Temel Metaforu. Yüksek Lisans Tezi.
- Kalay, D. (2019). Implicit Phrasal Verb Knowledge Gains Through Conceptual Metaphor Theory A Case of University Prep School Students. Doktora Tezi.
- Küçük, O. (2016). Çağdaş Metafor Teorisi George Lakoff ve Mark Johnson. Yüksek Lisans Tezi.
- Öz, Seda (2011). A Corpus Based Analysis of Turkish Body Part Terms Based on Conceptual Metaphor Theory. Yüksek Lisans Tezi

Bu tezlerden yalnızca iki tanesi (Kalay, 2019; Küçük, 2016) kavramsal metafor teorisini kapsamlı olarak çalışmıştır. Fakat bu tezlerde KMT doğal bir dil üzerinde uygulamalı olarak çalışılıp teorinin tezlerinin geçerliliği tahkik edilmemiştir. Çalışmamız Arap dilindeki zaman metaforlarını incelemesi bakımından bu yönüyle bu güne kadar yazılan tezlerden ayrılmaktadır.

Bilişsel dilbilim yaklaşımını ele alan tezler ise şunlardır:

- Ulubay, M. (2002). Cognitive linguistics and ideology analysis: ideological effect in categories of mind and metaphorical reasoning.
- Şen, H. (2003). Dilin doğuşu kuramlarının bilişsel dilbilim açısından değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi.
- Avdan, N. (2014). Bilişsel dilbilim açısından Japonca işaret sözcükleri 'ko, so, a'. Yüksek Lisans Tezi.
- Baş, M. (2015). Türkçede duyguların bedenle ilgili deyimler aracılığıyla kavramsallaştırılması Bilişsel dilbilimsel bir inceleme. Doktora Tezi.
- Pourhossein, S. (2016). Türkçe ve Farsça atasözlerinde hayvan metaforları: Bilişsel dilbilim çalışma. Doktora Tezi.
- İsmail, H. M. (2017). Bilişsel dilbilimde bağlamsal faktörler. Doktora Tezi.

- Çelik, İ. (2019). Bilişsel dilbilim çerçevesinde dilsel tersinleme: Nasreddin Hoca fıkraları üzerine bir inceleme. Yüksek Lisans Tezi.
- Duyuler, H. N. (2019). Mona Hatoum'un ürünlerine bilişsel dilbilimsel metaforik bir yaklaşım. Yüksek Lisans Tezi
- Taş, G. A. (2019). Türkçede Acının Dili: Bilişsel Dilbilimsel Bir Yaklaşım. Hazırlanmakta olan Doktora Tezi.

Bilişsel Dilbilimin yaklaşımını ve benimsediği temel ilkeler ile yapılan bir araştırmanın örneği Baş'ın (2015) doktora tezinde bulunabilmektedir.

Türkçe literatürde bu alanda yazılmış iki diğer önemli eser bulunmaktadır. Bunlar Mehmet Akif Duman'ın 2019 yılında yayınlanan *Retorikten Belâgate Mecâzdan Metafora* eseri ve Mustafa Yeşil'in 2020 yılında yayınlanan *Kategori ve Metafor* kitaplarıdır. Her ne kadar Duman eserinde kavramsal metafor teorisine yalnızca 4 sayfa ayırmış olsa da, Yeşil'in çalışması Kavramsal Metafor Teorisini ana hatlarıyla çizmek ve Klasik metafor görüşünü de dahil etmek suretiyle kapsamlı bir çalışmadır, fakat herhangi bir doğal dil üzerinden uygulamalı örneğine yer vermemesi bakımından eksiktir.

Genel olarak Bilişsel Dilbilim alanındaki literatürde dünya üzerinde konuşulan her dil uygulamalı olarak çalışılmamıştır. Bilişsel dilbilim yaklaşımının kapsamlı olarak doğal diller özelinde uygulaması örneğin Çince dilinde yapılmıştır, fakat Arap dili için sistematik bir şekilde henüz benzeri bir çalışma ele alınmamıştır.²

Öte yandan İngilizce dilinde Hamdi'nin doktora tezi Arapça'da zaman metaforları çalışmalarının başarılı bir örneğidir. Fakat tezdeki örneğin çoğunluğu Tunus Arapçasından oluşmaktadır. Ayrıca Hamdi'nin tezi özel olarak İngilizce ve Arapça'nın mukayesesini yapmak suretiyle dillerarası bir çalışmadır. Çalışmamız hususen Klasik Arapça'ya odaklanmaktadır ve dillerarası mukayese değildir. Buna ilave olarak, yalnızca Kavramsal Metafor Teorisinin yanısıra genel bir çerçeve olarak Bilişsel Dilbilim yaklaşımının sunduğu anlam olgusunu anlamak üzere geliştirilen bakış açılarını da dikkate alması bakımından farklılaşmaktadır.

Hamdi'nin tezi dışında KMT yaklaşımını özel olarak Arap dili üzerinden uygulayan çalışmalar olarak Berrada'nın çalışmaları zikredilebilir. Fakat Berrada doktora tezinde kavramsal metafor teorisini münhasıran Kur'ân-ı Kerim üzerine uygulamıştır. Daha ziyade tefsir alanını ilgilendirdiğinden çalışmamız ayet özelinde olmamıştır.

² Bkz. 2019, *Cognitive Linguistics and the Study of Chinese*, Ed. D. Shu, H. Zhang, L. Zhang. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Bu tez hem KMT'nin Klasik Arap dili üzerinde uygulamalı denemesi açısından, özel olarak zaman metaforlarına odaklanması ve KMT yaklaşımının yer aldığı Bilişsel Dilbilim ana çerçevesini dahil etmesi bakımından bu alanda yapılan mevcut diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Çalışmada, metaforları tanımlama ve tahkik etmek için MIPVU modeli (A method for linguistic metaphor identification)³ esas alınmış, örnek metaforik ifadeler için el-Meydânî'nin *Mecma 'ul-emşāl* adlı eserindeki Arap atasözleri derlemeleri korpus çalışması olarak kullanılmıştır. Deyimlere ilaveten 14. yüzyıla kadar olan Arap şiirinden seçmeler derlenmiştir. Varılan sonuçta Arap dilindeki yapılar ile düşünen ve zaman olgusunu Arap dilindeki metaforik kavramsallaştırmaları kullanan bireylerin dünya görüşleri hakkındaki kültürel farklılıklar gösterilmeye çalışılıp ileri araştırmaların neler olabileceği tartışılmıştır.

³ Steen, Gerard & Dorst, Lettie & Herrmann, J. & Kaal, Anna & Krennmayr, Tina & Pasma, Trijntje. (2010). A method for linguistic metaphor identification: From MIP to MIPVU. 10.1075/celcr.14.

YÖNTEM:

Bu eser, Arap dilinde yaygınlaşmış ve günümüzde dahi kullanılmaya devam eden atasözlerini içermektedir. MIPVU, metafor araştırmalarında metaforların belli kriterlere göre bulunması, seçilmesi, tanımlanması, metaforun gerçekleştiği tarafların tayini, kelimelerin tespiti gibi çok basamaklı bir analiz sürecini gerçekleştiren bir metafor tanımlama modelidir.

Kavramsal Metafor Teorisinin uygulamalı kısmı beş adımdan oluşmaktadır. 1) Metaforik ifadelerin derlenmesi, 2) ifadede mevcut kavramsal metaforun tespiti ve tayini, 3) kaynak ve hedef alan arasında gerçekleşen metaforik aktarımın haritalandırılması, 4) tespit edilen temel kavramsal metaforların nasıl nisbeten daha büyük bir çerçeve altında yer aldıklarının çizimi, 5) tespit edilen metaforların dilde nasıl kullanıldığının açıklaması.

Son olarak yapılan araştırma sonucunda Arap diline mahsus zaman kavramsallaştırmalarının KMT çalışmalarına ve genel olarak insan bilişine dair anlayışımız hakkında ne yönde katkılar sunabileceği tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. BİLİŞSEL DİLBİLİM

Metaforik düşünme yetisi, insan zihninin dünyayı kavramsallaştırdığı bilişsel süreçlerin bir ürünüdür. Kavramsal Metafor Teorisinin temellerini atan Lakoff ve Johnson'a göre gündelik dilde yaygın biçimde kullanılan kavramsal metaforların tespit ve tayini, bu dili konuşan topluma özgün düşünce biçimlerini ve buna bağlı davranışları ortaya çıkarabilecek bir yaklaşımdır. Nitekim metaforlar gündelik dilimizde o kadar yaygın ve sistematiktir ki bilinçli ya da bilinçsiz olarak en sıradan günlük deneyimlerimizi dahi onlara başvurmadan ifade edemeyiz. (Hamdi, 2008, s. 9) Dahası, en aktif, canlı ve zihnimizin derinine yerleşmiş olan metaforlar, bilinçsiz ve zahmetsiz olacak kadar dilde ifadesini otomatik olarak bulanlardır. (Ungerer ve Schmidt, 1996, s. 33) Öte yandan, insan somut ve fiziki tecrübelerden uzaklaşıp soyut kavramlara odaklanmaya başlayıp bunları dilde ifade etmek istediğinde metaforik düşünce yapısı standart kural haline gelmektedir. (Lakoff, 1993, s. 205) Dilde yaygın olarak kullanılan kavramsal metaforları tanımlamanın neyi başaracağı sorusuna Johnson şöyle cevap vermektedir:

Yalnızca bilişsel yapımızı değil, tasarılarımızın (schema), kavramlarımızın ve metaforik sistemlerimizin içeriğini ve çıkarımsal yapısını da incelemek suretiyle bunların nasıl çalıştığını, neleri mümkün kıldıklarını, hayatımızda ne tür değişikliklere yol açtıklarını ve neyi gizlediklerini görebilmek adına doğalarını ve sınırlarını ayırt edebiliriz. Bu türden bir araştırma şimdiye kadar belirli roller ile nasıl tanımlandığımızı anlamamıza yardımcı olabilecektir. Bu yaklaşım, belirli suret (frame) ve kavramsal tasarıların (conceptual schemes) seçiminin kim olduğumuzu ve hayatlarımızda neyin mümkün olduğuna dair anlayışımızı nasıl sınırlama potansiyeline sahip olduğunu aydınlatacaktır. Bize hiçbir bireyin tek bir suret (frame), metafor sistemi, yahut kategoriler tarafından tam ve bütün olarak tanımlanamayacağını gösterecektir. Bu tür kısmi şemalaştırmaların (partial schematizations) varlığının farkında olduğumuz zaman kim olduğumuzu ve gelecekte ne olabileceğimize dair alternatifler hakkında fikir sahibi olabileceğiz. (Johnson, 1992, s. 363)

Giriş kısmında kısaca değinildiği üzere, Kavramsal Metafor Teorisi Bilişsel Dilbilimin sunduğu genel çerçeve altında incelenmektedir. Bu açıdan teorinin kurucu öncüllerini anlamak için müstakil bir ilim olarak Bilişsel Dilbilimin nasıl ortaya çıktığını anlamak yerinde olacaktır.

Bilişsel Dilbilim Evans'ın özet tanımına göre insan zihni hakkında bilinenlere uyumlu olacak şekilde dili, zihni yansıtan ve açığa çıkaran bir araç olarak inceleyen bir bilimdir. (Evans, 2006, s. 50) Daha detaylı bir tanım alanın öncü kurucusu Lakoff tarafından şu şekilde verilmiştir: "Bilişsel dilbilim, dil üretimi ve dili kavrama ile ilgili içsel zihinsel süreçleri vurgulayan dil araştırmasına yönelik genel bir yaklaşımdır." (Lakoff, 1987, 1996; Lakoff ve Turner 1989; Lakoff ve Johnson 1980, 1999) Bu yeni yaklaşımın en önemli ilkesi, alan içerisinde yapılan araştırmalar kapsamında geliştirilen teori ve metodların diğer disiplinlerde -

sinirbilim, bilişsel sinirbilim, bilişsel psikoloji, nörobiyoloji, dilbilimi vd.- zihin hakkında elde edilen deneysel bulgular ile sınırlandırılıp uyumlu olmasıdır.

Bilişsel Dilbilim müstakil bir ilim olarak esasen 1970lere kadar dilbilim araştırmaları sahasında ana akım olma başarısını elinde tutan Chomsky'nin üretken gramerine karşı bir tepki olarak doğmuştur. Üretken gramerin temel karakteristiği sentaktik yapıyı anlamdan soyutlayıp yalnızca bu alan üzerine odaklanmasıdır. Tabiatıyla bu yaklaşım dili açıklamaya çalışırken münhasıran sembolik bir çözümlemeyi dikkate almaktadır. Bu yaklaşıma bir eleştiri olarak doğan Bilişsel Dilbilime göre ise dil olgusunu bütünüyle sembolik kavramlara hapsetmek esasında gerçekleşen pek çok diğer olayı ıskalamak olacaktır.

Bilişsel Dilbilime göre anlamın sentakstan ayrı düşünülememesinin yanısıra dilin araştırılmasında mevzubahis edilmeyi hak eden birden çok diğer olgu mevcuttur. Özellikle -fakat soyutlamaya tabi tutmadan- anlamı dikkate alan Bilişsel Dilbilimde tecessüm yarası (*embodiment*), biliş (*cognition*), ansiklopedik anlam, kavramsal metaforlar ve benzeri diğer olgular gerek konuşan ve muhatab arasındaki iletişimde gerek bireysel yargılarda gerçekleşen ve araştırma konusu yapılması gereken olgulardır. Bilişsel Dilbilimin bir eleştiri ve yenilik olarak ortaya koyduğu bu yaklaşımları açıklamaya geçmeden önce Chomsky'nin temsil ettiği üretken gramer ile Bilişsel Dilbilimin karşıt konumlarını üç madde halinde şu şekilde özetlemek mümkündür:

Üretken Gramer: 1) Dil ediniminin doğuştan geldiğini iddia ve ifade eden anlamında doğuştancı (*nativist*), 2) bağımsız (*autonomous*) ve 3) modüler yapıya sahiptir;

Bilişsel Dilbilim: 1) Dil, bilişsel süreçlerden geçerek üretilir ve ifade edilir, 2) etkileşim sonucu ortaya çıkar ve 3) dil, diğer zihinsel süreçler gibi uyaran ve tepki arasındaki kalıtsal veya edinilmiş bağların işleyişi olarak tanımlanabileceği anlamında bağlantıcıdır. (Versteegh, 2011, II, ss. 421-25)

Üretken gramerin aksine Bilişsel Dilbilime göre zihinde yalnızca dil için enkapsüle edilmiş müstakil bir modül yoktur; öznenin dünya ile etkileşiminde dil yetisi diğer bilişsel süreçlerden yalnızca bir tanesidir. Nitekim son senelerde bilişsel nörobilimcileri tarafından yapılan bazı beyin taraması çalışmaları dili kullanmadan düşünmenin veya bilişin nesne ile olan etkileşiminde dil bölgelerinin hiç harekete

geçmediğini göstermiştir.⁴ Fakat buna rağmen Bilişsel Dilbilime göre dil kapasitesi bilişin ayrılmaz ve bütünleyici bir yönünü oluşturmaktadır. (Langacker, 1998, s. 1)

Langacker’a göre dilsel yapı algı, ilgi ve kategorizasyon gibi bilişsel süreçlerden ayrıştırılmaz. Üretken Gramer teorisyenleri için ise tam tersi söz konusudur. Fakat son dönem çalışmaların gösterdiği üzere birbirine tezat konumda olan iki bakış açısının da ekstrem pozisyonlarını savunmak mümkün gözükmemektedir: zira, bir taraftan beyindeki hem dil bölgeleri hem de diğer bilişsel mekanizmalar kendilerine özgü aktiviteye sahip olmaları bakımından belirli derecede bir modülerlik söz konusu iken diğer taraftan ikisi arasında yadsınamayacak oranda etkileşim de mevcuttur. (Peeters, 2001, s. 99; Newmeyer, 1998)

Langacker üretken paradigma için bir başka eleştiri daha yapmaktadır. Üretken Gramer yaklaşımı mantığa ve modern matematiğin bazı bölümlerine metodolojik benzerliği ile algoritmik bir sistem oluşturmaktadır. Dahası, sentaksın özerkliği ve doğuştanlığının taviz vermez savunucusu olmasının doğal bir sonucu olarak dilin anlam, iletişimsel işlev ve temel biliş mekanizmaları gibi konularının formel gramer çerçevesinden araştırılmasını mümkün kılmamaktadır. (Langacker, 1988, s. 4; Lakoff, 1991, a, s. 55; Maalej, 1999, s. 190). Fakat bu üç konu dil araştırmasında göz ardı edilemeyecek önemi ve konumu haizdir. Ayrıca Bilişsel Dilbilime göre dil olgusu beyindeki diğer bilişsel mekanizmaları ilgilendirir ve harekete geçirir. Bu bakımdan “dil diğer bilişsel sistemleri çağrıştırır ve genel psikolojik organizasyonun ayrılmaz bir yönü olarak tanımlanmalıdır”. (Langacker, 1988, s. 4)

Sentaks, özerk ve bağımsız değildir; aksine gramer, kullanıcılarına yalnızca sembolik kaynaklar sunma görevini yerine getirmektedir. Bilişsel mekanizmalar dilsel yapıyı şekillendirmede temel bir işleve sahiptir. Bilişsel Dilbilimin ‘Prototip Modeli’ olarak isimlendirdiği organizasyon, verisini deneyimsel gerçeklikten alıp zihindeki kategorileştirmenin temelini oluşturur.

Hülasa, Bilişsel Dilbilim dil olgusunu incelerken üretken paradigmanın sınırlayıcı bir formel yaklaşıma sahip olduğunu ve bunun yerine daha bütüncül bir yaklaşıma sahip olunması gerektiğini, bu bakımdan dilin sosyal, psikolojik ve kültürel işlevlere sahip olduğunu özellikle vurgulamaktadır. (Maalej, 1999. s. 190; Hamdi, 2008, ss. 54-55)

Hans-Jörg Schmid, Üretken Gramere bir eleştiri olarak ortaya çıkan Bilişsel Dilbilimi motive eden üç öncülü şöyle sıralamaktadır: 1) Herhangi bir etkileşim esnasında dilin diğer bilişsel alanlar -kategorileme, bellek, dikkat, algı ve muhakeme- ile etkileşim halinde olduğunu vurgulayan bilişselci öncül. (Ungerer ve Schmidt, 2006, ss. 343-46) 2) Gramatik yapının dünyanın içinde somut fiziksel olaylar esnasında oluşan

⁴ Bkz. E. Fedorenko & R. Varley, (2016). *Language and thought are not the same thing: evidence from neuroimaging and neurological patients*. DOI: 10.1111/nyas.13046

kullanıma dayalı tecrübeden türediğini söyleyen kullanıma dayalı öncül. (Langacker, 1988) 3) Konuşanlar arası paylaşılan dilsel bilginin dil kullanımı etkisi altında çeşitli mekanizmalar tarafından sürekli olarak *yeniden* düzenlendiğini öneren belirimci (*emergentist*) öncül. (MacWhinney ve O’Grady, 2015) Bu öncüller dikkate alındığı takdirde Üretken Gramerin aksine dilsel olgu esnasında gerçekleşen tüm oluşumlar kuşatıcı bir şekilde araştırılmaya ve açıklanmaya mümkün hale gelecektir. (Hans-Jörg Schmid, 2016. ss. 543-44)

Bilişsel Dilbilim tek bir ana çerçeveden oluşmak yerine interdisipliner yapısı gereği geniş bir yelpazeye dağılmaktadır. Temel yaklaşımının yanısıra üç tane farklı ana bakış açısı vardır. (Ungerer ve Schmid, 1996, ss. xi-xiii) Aşağıda kısaca bunlardan bahsedilecektir.

1.1.1. CÜMLE İNCELEMESİNDE KONUŞAN ÖZNENİN ÖNEMLİ BULDUĞU UNSURLAR (*The Prominence View*):

Bu görüş sentaksın özerkliği ve bağımsızlığı ile ilgilenmektedir ve sentaksın yüzey yapısında sözdizimi açısından yapılan tercihlerin temsil edilen gerçek olaylardaki önem derecesine göre olduğunu öne sürmektedir. Örneğin bir arabanın yol kenarındaki bir direğe çarpma anının gözlemlendiği düşünüldüğünde dünyadaki pek çok kültür için burada görece daha önemli olan unsur araba, dolayısıyla büyük ihtimalle sözdiziminde cümlelerin öznesi/faili, direk ise nispeten daha az önem arz eden konumunda olup cümlelerin nesnesi/meful bihi olacaktır. Bu şekilde gramatik işlev atamasının altında yatan temel bilişsel saik, insan zihninin genellikle faillik görevini hareket eden (araba) olguya, mefulluk görevini ise söz konusu fiilden etkilenen nesne (direk) ile özdeşleştirmesi olarak açıklanabilir.

1.1.2. CÜMLE İNCELEMESİNDE KONUŞAN ÖZNENİN DİKKATİNİ ÇEKEN UNSURLAR (*The Attentional View*):

Bu görüş, tasvir edilen bir olayda dil kullanıcısının en çok dikkatini çeken noktaların sözdizimine yansımaları ile ilgilenir. Örneğin, ölüm vakalarını anlatan haberler genellikle öldürme eylemine yol açan sebepler zinciri yahut olay sonrası gelişmeleri çoğu zaman zikretmemektedir. Zira burada en çok dikkat çeken olay bir kişinin öldürülmüş olmasıdır. Böylelikle karşımıza çıkan cümleler genellikle “İstiklal Caddesi’nde bombalı saldırı! 6 kişi hayatını kaybetti”,⁵ “Londra Köprüsü’nde terör saldırısı: 2 ölü, 3 yaralı”⁶ şeklinde olup sebep, fail, öldürülen kişilerin kimliği, olay sonrasını takip eden sonuçlar vb. câlib-i nazar-ı dikkat olmayan pek çok unsuru dışarıda bırakabilmektedir.

Bu görüşün getirdiği açıklama *Telhîşu’l-miftâh* başta olmak üzere Klasik Belağat eserlerinde mûsned veya mûsned ileyhin hazf edildiği durumları açıklayan başlıklar ile karşılaştırılabilir.

1.1.3. CÜMLE İNCELEMESİNDE KONUŞAN ÖZNENİN GEÇMİŞ DENEYİMLERİ (*The Experiential View*):

Bu görüş, konuşanın dili günlük yaşamında tecrübe ettiği olaylarla alaka kuracak şekilde kullandığını savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre Batı düşüncesinde asırlar boyu dikotomik bir ayırım olan

⁵ <https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-istiklal-caddesi-nde-patlama-3538280> erişim tarihi: 30.11.2022

⁶ <https://www.trthaber.com/haber/dunya/londra-koprusunde-teror-saldirisi-2-olu-3-yarali-443737.html> erişim tarihi: 30.11.2022

öznellik ve nesnellik reddedilmektedir. Aksine, Lakoff ve Johnson'ın açıklamasına göre ikisinin bir sentezi olarak görülmektedir. (Lakoff ve Johnson, 1980, ss. 186-89) Örnek vermek gerekirse, 'araba' kelimesi lafzedildiği vakit farklı kişiler için farklı çağrışımlar uyandırabilir; genel toplum için objektif bir tanım paylaşılsa dahi kimi insanlar için 'araba' kelimesi arabanın görsel şekli, motor, kapı, tekerlik gibi teknik yapısını çağrıştırabileceği gibi kimileri için seyahat, yolculuk, konfor, özgürlük gibi çok katmanlı karmaşık soyut tecrübeleri hayal ettirebilmektedir.

Yine bazıları için trafik, yol kazası veya ölüm gibi bir takım diğer geçmiş tecrübeleri zihinde uyandırabilmektedir. Bu bakımdan tikel kelimeler sözlük tanımlarına ilaveten nesnel ve öznel anlamların toplamı olup kişisel tecrübeler ile harmanlanmaktadır. (Maalej, Z., 199, s. 191) Bilişsel Dilbilim bu yaklaşımıyla mevcut dilbilim çalışmaları kabul eder fakat öncekilerle tutarlı olacak şekilde bir adım öteye götürür ve daha kapsayıcı bir açıklama kazandırır. Arapça söz konusu olduğunda, Kur'an'ın indirilişinden başlayarak kaydedilen erken dönem sözlük çalışmaları vasıtasıyla günümüze eşzamanlı anlamları muhafaza edilerek ulaşan geniş kelime hazinesi bu yaklaşımla bakıldığında dili konuşan toplumun bilişsel birikimi hakkında zengin yeni perspektifler kazandırabilecek potansiyeldedir.

Konuları geniş bir yelpazeye dağılan Bilişsel Dilbilimin bu üç ana bakış açısından sonra daha önce bahsi geçen ve araştırma konusu olarak Bilişsel Dilbilimin en çok dikkate aldığı anlam olgusunu hakkıyla anlamaya yardımcı olacak ilkelere geçiyoruz.

1.1.4. TECESSÜM (*Embodiment*):

Anlamların ortaya çıkışında üretken gramerin aksine bilişsel dilbilimciler insan bilişinin etrafımızı çevreleyen ve daimi olarak sürekli iç içe olduğumuz bir dünya olduğunu belirten tecessüm ilkesini vurgulamaktadırlar. Bu ilkeye göre en sıradan ifadelerimiz dahi özünde metaforik bir aktarıma konu olup çevre etkenleri ile şekillenmektedir. Bir başka ifadeyle, tecessüm ilkesi kartezyen ayrımı reddetmek suretiyle zihin ve bedenin ayrıştırılmaz bir bütün teşkil ettiğini savunmakta ve beden uzuvlarının geniş bir metaforik yelpazede ifade edilmesi gibi örneklerin bu ilkeye dayanarak anlaşılması gerektiğini ön görmektedir. Bu doğrultuda ‘el’ anlamında *yed* kelimesinin metaforik olarak ‘hakimiyet’ ifade etmesi örneğin insanların çağlar boyu ve onları diğer canlı organizmalardan ayırt eden bir kabiliyet olarak her türlü el işçiliğini ve üretimi mümkün kılan başparmaklarını fiziksel dünyada kullanmalarından neşet etmektedir: dolayısıyla *yedin* ‘hakimiyet’ anlamının dilde metaforik ifadesini mümkün kılan zihnin bilişsel süreçleri ile bedenin dünya ile sürekli olan etkileşimidir.

Anlam, onları oluşturan ve bir bağlam içinde kullanan öznelerden yani insan bilişinden bağımsız olarak düşünülemez.⁷ Bu temel kabulden bir başka sonuç daha doğmaktadır: Bilişsel Dilbilim buradan hareketle Aristoteles’in temsil ettiği klasik metafor görüşündeki ‘nesnelcilik’ diye adlandırılan soyutlamaya karşı çıkmaktadır. Zira nesnelcilik özünde nesne ve özneyi birbirinden ayrı görmeye dayanmaktadır. Bilişsel Dilbilime göre ise nesne, öznenin (insan bilişi) ona yüklemlediği yargılardan bağımsız düşünülemeyeceği için ayrı bir mevkide konumlandırılamaz. Yukarıda belirtildiği üzere bu, düşünen öznenin daimi surette dünya ile iç içe geçmiş doğası olduğunu savunan tecessüm (*embodiment*) ilkesinden kaynaklanmaktadır. (Pederson, 2007) Bir başka deyişle, içinde bulunduğumuz dünyayı tanımlamak için kullandığımız dilsel ifadeler sürekli olarak dünya ile etkileşimde olduğumuz için mutlak olarak kendi içlerinde soyutlanamazlar. Nesne öznenin, özne nesnenin bağımsız düşünülemez, tanımlanamaz ve dilsel ifadelerin çözümlemesi iki kavramı birden barındırmaktadır. (Barcelona ve Valenzuela, 2011)

Buradan şu sonuç çıkmaktadır: bir kavram sisteminin metaforik olması demek tümüyle objektif, koşulsuz yahut mutlak doğru olmadığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tecessüm olgusu anlamların ortaya çıkmasında temel bir konuma ve işleve sahip olmaktadır.

⁷ Bilişsel Dilbilimin benimsediği bu yaklaşım ilk defa Reddy’nin 1979 senesinde kaleme aldığı klasikleşmiş makalesinde sunulmuştur. Bkz. Reddy, M. (1979). *The conduit metaphor*. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

1.1.5. ANSİKLOPEDİK ANLAM:

Dilsel formlar yalnızca ‘ipuçlarıdır’; zihnimizde oluşturduğumuz kavramsal yapıları harekete geçiren planlardır (*blueprints*). Kendi içlerinde bir anlama sahip değildirler; anlamlar zihnimizde bulunmaktadır ve dilsel formlar onları yalnızca aktive eder. (Barcelona ve Valenzuela 2011, ss. 208-209) Ansiklopedik anlam, sözlük tanımlarına karşı çıkmaya da tek başlarına sözcükler belli anlamlara delalet etse dahi bunun mevzu bahis bütün olguları dahil etmediği, aksine sınırlayıcı olup kapsayıcı bir tanım olmadığı görüşünü öne sürer. Bir başka ifadeyle, bilişsel dilbilimciler ‘ansiklopedik anlam’ diye tabir ettikleri yaklaşımda sözcüklerin sözlük karşılıklarının anlamı ortaya çıkarmada kafi olmadıklarının ve bunun ötesinde her defasında bir sözcüğün okunduğu ya da duyulduğu zaman bellekte kayıtlı pek çok diğer eşdizim ve söz öbeği ile bağlantı kurulduğunun kanısındadırlar. Buna göre her bir sözcük aslında kendisi ile ilintili diğer sözcüklere çağrışım yaparak zihinde bir haritalandırma ve eşleştirme gerçekleşmektedir.

Bu ön kabulden hareketle Klasik Arapça ana dilli kişilerin deney ortamında belirli uygulamaları çözmeleri esnasında beyin tarama sonuçları engin Arapça kelime haznesinde hangi sözcüklerin hangi diğer sözcük öbekleri ile ilinti olduğu, kavram haritalandırmaları ve eşdizime dair heyecan verici yeni bulgular ortaya çıkarabilir. Benzer bir çalışma Boudella tarafından yapılmış olup ilginç yapılar keşfedilmiştir: Ön hazırlama (*priming*) yönteminin kullanıldığı bir deney sonucu ortak bir kökü paylaşan *مكتبة* ve *كتاب* sözcüklerinin, aynı kökenden türeyen fakat farklı bablardan çekimli *مبتل* ve *ابل* sözcüklerinin, *قابل* ve *كاتب* gibi aynı vezni paylaşan iki farklı kökenli kelimenin veya *كوفي* ve *لازم* gibi ünlü ve ünsüz harflerin aynı dizime sahip olduğu iki farklı kelimenin denek zihinlerinde eşleştikleri ve birbirlerini eşit ölçüde çağrıştırdıkları gözlemlenmiştir. Deney sonucu araştırmacılar belli dilsel yapıların bilişsel işlemeden geçerek zihin ve bellekteki Arapça kelime haznesi yapısını düzenlediği ve şekillendirdiği sonucuna varmışlardır. (Versteegh, 2011, I, s. 425)

Ansiklopedik anlam görüşüne göre, sözlük çalışmalarının aksine kelime anlamları diğer kelime karşılıkları ile tanımlanıp sınırlanamaz. Aksine, her bir kelime kendisi ile ilişkili olduğu ve bellekte kayıtlı bir takım diğer kavram ve kavramsal alanla bağlantılı bilgi havuzlarına erişim noktalarıdır. (Langacker, 1987; Evans, 2006, s. 160)

Anlam araştırmasında Bilişsel Dilbilim yaklaşımına göre iki temel noktayı oluşturan tecessüm ilkesi ve ansiklopedik anlamın yanısıra ve bu çalışmanın esas benimsediği çözümleme yöntemi olarak kavramsal metaforlar gelmektedir. Lakoff ve Johnson’a göre kavramsal metaforlar kendi içlerinde üç farklı türe ayrılmaktadır. Bunlar a) yapı metaforları, b) yönelim metaforları ve c) ontolojik metaforlardır. Aşağıda bu üç türün sırasıyla tanımı sonra çalışmanın yararlandığı Arap dilinden bazı örnekler verilecektir.

1.1.6. KAVRAMSAL METAFOR TEORİSİ

Daha önce bahsedildiği üzere esas olarak anlam olgusunun araştırılması ve doğru anlaşılması ile ilgilenen Bilişsel Dilbilimin benimsediği yaklaşımlardan bir tanesi de kavramsal metaforların çözümlemesidir. Klasik metafor tanımının reddi, gündelik dilin çoğunun metaforik bir yapıya sahip olduğu ve insan bilişsel süreçlerinin genel olarak metaforik bir aktarım yolu ile işlediği belirlendikten sonra Bilişsel Dilbilim paradigmasına göre bir dildeki kavramsal metaforların tespiti, tayini ve çözümlemesi o dili kullanıcıların kültürleri, dünyayı algılamadaki göreceli bakış açıları ve genel olarak insan bilişi hakkında faydalı yeni bulgular sunabilmeyi mümkün kılan bir teoridir. Nitekim, Kavramsal Metafor Teorisini Tunus Arapçası özelinde tatbik eden Maalej'in belirttiği gibi farklı kültürlerle ait olmamıza rağmen hayatımızı yapılandırmak için aynı kavramsal metaforları kullanıyorsak bu, gerçekliği aynı şekilde kavramsallaştırdığımız anlamına gelecektir. Fakat hayatımızı yapılandırmak için farklı kavramsal metaforlar kullanıyorsak, o zaman birbirinden farklılaşan bu metaforik yapının incelenmesi farklı kültürlerin gerçekliği zihinlerinde nasıl kurduklarını ortaya çıkaracak ve genel olarak insan bilişi hakkında anlayışımızı ilerletmiş olacaktır. (Maalej, 1999, s. 202) Dilsel görelilik olarak bilinen bu hipotez Bilişsel Bilim çerçevesi ile yakın zamanda Boroditsky (Boroditsky, 2001)⁸ tarafından çalışılıp insan bilişi hakkında etkili ve yeni bulgular elde edilmiştir. Fakat belirtmek gerekir ki tezin temel yaklaşımı derlenen örneklerin Lakoff'un teklif ettiği ve evrensel olan 8 temel kavramsal zaman metafor ile uygunluk ve tutarlılığını göstermek olmuştur.

Kavramsal metaforların çözümlemesi beş aşamadan oluşmaktadır: 1) Metaforik ifadelerin derlenmesi, 2) ifadede mevcut kavramsal metaforun tespiti ve tayini, 3) kaynak ve hedef alan arasında gerçekleşen metaforik aktarımın haritalandırılması, 4) tespit edilen temel kavramsal metaforların nasıl nisbeten daha büyük bir çerçeve altında yer aldıklarının çizimi (birincil ve ikincil metaforların belirtilmesi), 5) tespit edilen metaforların dilde nasıl kullanıldığının açıklaması.

KMT'ye göre kavramsal metaforlar iki alandan oluşmaktadır: kaynak alan ve hedef alan. Kaynak alan, hakkında daha önceden bilgi ve tecrübemizin olduğu ve algılayabildiğimiz bir olgudur. Hedef alan ise her zaman soyut olan ve algılayabilmemiz için bilgi ve tecrübemizin olduğu bir alan *üzerinden* aktarım yapmak suretiyle anlayabileceğimiz bir olgudur. Tabiatıyla zaman, metaforik ifadede hedef alan biçiminde kendisini bulmaktadır. Lakoff'un iddiasına göre zamanı mekan kavramı üzerinden algılayan ZAMAN

⁸ Bkz. Boroditsky, L. (2000) "Metaphoric structuring: Understanding time through spatial metaphors". *Cognition*. 75 (1). 1-28; (2001) "Does language shape thought?: Mandarin and English speakers' conceptions of time". *Cognitive Psychology*. 43 (1). 1-22; Casasanto, D., Boroditsky, L. (2008). "Time in the mind: Using space to think about time". *Cognition*. 106 (2). 579-593.

MEKANDIR veya MEKAN OLARAK ZAMAN diyebileceğimiz kavramsal metaforu dünya genelindeki tüm dillerde evrenseldir. (Lakoff ve Johnson, 1980) Bu kavramsallaştırmada zaman hedef alanı, yaklaşmakta olan ve hareket eden bir nesne anlamında Türkçe’de ‘Ramazan yaklaşıyor’, ‘Ramazan’a az kaldı’ veya Arapça’da اقتربت الساعة gibi örneklerde kendisini göstermektedir.

İlginç olarak Türkçe’den verilen örneklerin ikisi de zamanı hareket üzerinden kavramsallaştırırsa da ilk örnekte gözlemleyici olan özne (insan bilişi) sabit durmakta iken zaman (Ramazan) ona doğru ilerleyen bir nesne, ikinci örnekte ise tam tersi yani zaman varılan bir durak olarak sabit, gözlemleyici ise ona doğru hareket eden konumunda kavramsallaştırılmıştır. Boroditsky’nin açıklamasına göre bu, HAREKET EDEN BİR NESNE OLARAK ZAMAN kavramsallaştırmamızda iki farklı bakış açısına sahip olabilmemizi mümkün kılan zihnimizin bilişsel mekanizmasından kaynaklanmaktadır. (Boroditsky, 2000)

Yukarıdaki verilen örnek metaforların çözümlemesinde bir diğer mesele ise bahsedilen zamanın gelecek zamana hasredilmesi ve bunun bedensel olarak *ön* yönelimi ile eşleştirilmesidir. Bilinen pek çok kültüre göre gelecek zaman *önde*, geçmiş zaman ise *arkada* mülâhaza edilmekte ve dilsel kullanımda bu şekilde ifadesini bulmaktadır. Gündelik dilde yaygın olarak kullanılan aşağıdaki ifadeler bunu açıkça göstermektedir:

i) Olan oldu, biz *önümüze* bakalım.

Buradaki anlam, geçmişte yaşanan bazı kayıplar, pişmanlıklar için tasalanmamaktır. *Ön* yönelimi, gelecek zaman kavramsallaştırılması için kullanılmıştır.

ii) *Geriye* dönük projelerle ilgilenmiyorum.

Geçmiş zamanın kavramsallaştırılması *arka* yönelimi ile kullanılmıştır.

iii) *İleriye* dönük yeni yaratıcı fikirler üretmeliyiz.

Gelecek zamanın kavramsallaştırılması *ön* yönelimi ile kullanılmıştır.

Fakat kültürlerarası metafor çalışması açısından bakıldığında gelecek zaman için *ön*, geçmiş zaman için *arka* yöneliminin kullanılmasının evrensel olduğu genel kanaat olarak paylaşılırken Núñez ve Sweetser tarafından Kuzey Şili bölgesinde bir kabilenin kullandığı dilin incelenmesi tam tersinin de mevcut olduğunu deneysel olarak kanıtlamıştır. (Núñez ve Sweetser, 2006)⁹ Bu toplum ilginç bir şekilde gelecek zamanı *arkada*, geçmiş zamanı ise *önde* mülâhaza etmektedir.

⁹ Ayrıca bkz. Boroditsky, a.g.e.; Boroditsky, L. (2009) “How Does Our Language Shape the Way We Think”. *What’s Next*. 116-129; Boroditsky, L. (2011) “How Languages Construct Time”. *Space, Time and Number in the Brain*. 333-341.

Bir takım bilişsel bilimci tarafından bu olgu yukarıdaki metaforların öncülü olan GÖRMEK BİLMEKTİR birincil kavramsal metaforu ile açıklanmıştır. GÖRMEK BİLMEKTİR birincil kavramsal metaforu Arapça'da bir anlamı da 'bilmek' veya 'anlamak' olan رأى kelimesinde kendini göstermektedir.

Bu yoruma göre geçmiş zaman, bilinen ve deneyimlenen tecrübe bütününi temsil etmektedir ve nispeten soyut olan 'bilmek' hedef alanı daha somut olan 'görmek' kaynak alan üzerinden anlaşıldığı için geçmiş zaman ön yönelimi ile özdeşleştirilmiştir. Gelecek ise bilinmediği için beden in arkasında mülahaza edilmektedir. Kuzey Şili bölgesindeki Aymara topluluğunun geçmişi önde geleceği ise arkada mülahaza edip dilde bu şekilde ifade etmelerinin GÖRMEK BİLMEKTİR birincil kavramsal metaforuna irca edilebileceği ve bu şekilde açıklanabileceği önerilen varsayımlardandır.

Buradan anlaşılmaktadır ki zamanın kavramsallaştırılması evrensel olarak tek bir yönelime sahip değildir. Aymara halkı zamanı mekan üzerinden algılıyor olsalar da geçmiş ve gelecek zamanı sabit, hareket etmeyen bir noktaya indirgeyecek seviyede kurgulamaktadırlar. (Núñez ve Sweetser, 2006) Aymara dilinde geleceğin arkada geçmişin önde mülahaza edilmesi anlamında 'q'ipa pacha' ibaresi kullanılmaktadır. 'Q'ipa' arka veya sırt olarak çevrilmektedir. Grever ve Adriaansen'e göre buradan çıkan bir diğer sonuç Aymara kabilesinin ileriye dönük gelişmeye dair ilgi ve isteklerinin olmayışdır. (Grever ve Adriaansen, 2019)

Bu örnek düşünüldüğü zaman, kavramsal metaforların farklı kültürleri, göreceli algılama biçim ve bakış açılarını ve genel olarak insan bilişini anlama ve açıklama açısından teklif ettiği modelin başarısı gözükmektedir.

Arapça söz konusu olduğu zaman ise geniş kelime haznesi, çok boyutlu anlam ifade edebilme imkanı, esnek sözdizimi, zengin bir mecazi envanter, vb. pek çok diğer hususi özellik dikkate alındığında insan bilişi ve bu dili konuşan kullanıcıların dünya algısı hakkında keşfedilmeyi bekleyen sayısız bulgu bulunmaktadır.

Lakoff'a göre tüm dillerde evrensel olan 8 tane zaman kavramsal metaforu vardır. Bunlar çözümleme bölümünde zikredilip Arap dilinden örnekler ile uygulamalı bir şekilde açıklanacaktır.

Kavramsal Metafor Teorisinin ortaya koyduğu anlayışa göre metafor, en basit tanımıyla bir şeyi, başka bir şeye göre anlamak ve deneyimlemektir. (Lakoff ve Johnson, 1980, ss. IX-X, 5) Bu, daha önceden tecrübe edilmiş kaynak alan üzerinden anlaşılması amaçlanan hedef alan üzerine bir aktarım yapmak suretiyle gerçekleşmektedir. A, B'dir şeklinde sembolik ifade edilen her metafor bu açıdan anlaşılmalıdır. Bu noktada metafor önceden tecrübe edilmiş bir deneyim alanı aracılığıyla (kaynak alan, B) soyut olan ve tecrübeye konu olmamış diğer bir alanın (hedef alan, A) kavramsallaştırılmasıdır.

Kurulan metaforlar, deneyimlendiği sahadan bağımsız bir şekilde anlaşılamaz ve yorumlanamaz. (Lakoff ve Johnson, 1980, s. 19) Deneyimlenen sahanın gerekliliğine dair bu ön şart, tecessüm ilkesi doğrultusunda anlaşılması gereken bir kabuldür. Daha önce bahsedildiği üzere beden ve zihnin ayrıştırılamazlığını savunan tecessüm ilkesine göre fiziksel ve sosyal çevremizin anında algılanması, davranış ve eylemlerin yanı sıra eşzamanlı olarak üretilen dil bilgisi de -bir diğer ifadeyle anlamın tahakkuku- şekillenmektedir. Bu oluşum esnasında şüphesiz kavramsal metafor aktarım süreci de payını almaktadır.

Kısaca hatırlamak gerekirse, tecessüm ilkesi insanın dünya ile sürekli etkileşimde olduğundan ve dolayısıyla algılanan olguların zihinde sonradan gerçekleşen kavramsallaştırma sürecinin işleyen bilişsel mekanizmalar aracılığıyla üretildiğini belirtmektedir. Gibbs detaylı olarak şöyle açıklamaktadır:

Tecessüm, kişilerin bedenlerinin ve dünyayla bedensel etkileşimlerinin zihinlerini, eylemlerini, kişisel ve kültürel kimliklerini şekillendirme yollarını ifade eder. Bedenlenmiş [embodied] zihin ve dil açıklamaları, insan sembollerinin tekrar eden bedensel deneyim kalıplarına dayandığı fikrini benimser ve bu nedenle insan bilişi ve dilsel anlama ilişkin geleneksel dualistik, bedensiz görüşleri reddeder. Tecessüm ilkesi, düşünce ve dilin beyinler, bedenler ve dünya arasındaki sürekli dinamik etkileşimlerden doğduğunun kabul edilmesini gerektirir. Bilişsel Dilbilim araştırmaları, "Gerçeklik algımıza büyük ölçüde bedenlerimizin doğası tarafından aracılık edilmesi muhtemeldir" fikrini uzun süredir benimsemiştir (Evans ve Green 2006: 2). Örneğin *Cognitive Linguistics* dergisi, "kullanılan dilin deneyimsel arka planını" vurgulayarak temalarını açıkça tecessüme bağlar. Bedenin anatomik, fizyolojik, algısal, nörolojik ve genetik işlevleri de dahil olmak üzere çeşitli bedensel yönler, dil becerilerimizin kapsamını ve anlamlı deneyimimizin kendine özgü karakterini sınırlar. (Gibbs, 2017b, ss. 450-51)

HAYAT YOLCULUKTUR birincil kavramsal metaforundan doğan birkaç ikincil metaforu zikrettikten sonra Gibbs şöyle devam etmektedir: “İnsanlar, hayatlarının bazı kısımlarını yolculuklara çıkma konusundaki çeşitli bedensel deneyimleri açısından anlarlar ve bu, metaforik kavramlarda kaynak alanın tecessüm ilkesi doğrultusunda şekillenmesi ile mümkün kılınmıştır.” (Gibbs, 2017b, s. 452)

Görüldüğü üzere burada öne çıkan ve vurgulanan en önemli noktalardan biri iki taraftan oluşan insan bilişi ve dünya arasındaki sürekli aktif olan etkileşimdir. Bilişsel dilbilimciler bu özelliği ‘etkileşimsel nitelikler’ başlığı altında incelemektedirler. (Lakoff ve Johnson, 1980, ss. 119-21) Kavramlar, insanların fiziksel, kültürel ve sosyal çevreleriyle olan etkileşim aracılığıyla şekillenip üretilmektedirler.

KMT’ye göre etkileşimsel niteliklerin tanıma temel oluşturduğunu belirttikten sonra Yeşil bunu açıklayan detaylı bir örnek vermektedir:

Bu bağlamda "silah" kavramı uygun bir çözümleme örneğidir. Bir kimsenin, bu kavramın tamamen ilgili nesnenin biçimine, ağırlığına, parçalarına, parçalarının bir araya getirilme biçimine kısacası,

kendisinde bulunan bazı içsel niteliklere göre karakterize edildiğini düşünmesi mümkündür. Ancak bu kavrama bazı diğer niteliklerin de yüklenebiliyor olması, silah kavramının karakterize edilme biçiminin içsel niteliklerle sınırlı olmayacağını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Şayet silaha "siyah" ve "sahte" niteleyicileri eklenirse, nesnelci tanım taraftarları, "siyah silah"ın bir silah olduğunu, fakat "sahte silah"ın bir silah olmadığını söyleyeceklerdir. Yani onlar "siyah" nitelendirmesini bizzat silahın bir özelliği olarak ele alırken, "sahte" nitelendirmesini bizzat silahın değil, silah kavramının bir niteliği olarak ele almaktadırlar. Nesnelci kuramın bu niteleyiciler arasında bir uygulama farklılığına başvurması, his şüphesiz, Frege'nin olumsuz varlık yüklemelerini nesnelerden ziyade kavramlarla ilişkilendirmesiyle yaygın hale gelmektedir. Çağdaş metafor kuramı ise kavramlar tanımlarken "algısal", "bedensel-cisimsel eylem", "amaçsal" ve "işlevsel" nitelikler gibi ilgili nesnenin çok boyutlu etkileşim alanını temele almaktadır. Nitekim bu etkileşimsel nitelikler bakımından "gerçek silah" ve "sahte silah" arasında bir mukayese yapmak gerekirse, "sahte silah", gerçek bir silah için gerekli olan "algısal nitelikler"e sahiptir, yani o, gerçek bir silah gibi görünmektedir. Bir "sahte silah", gerçek bir silah için gerekli olan "bedensel-cisimsel eylem nitelikleri"ne sahiptir, çünkü onu, gerçek bir silah gibi elde tutmak, kabzede taşımak mümkündür. Bir "sahte silah", gerçek bir silah için gerekli bazı "amaçsal nitelikler"e sahiptir, çünkü onunla bir kimseyi korkutmak mümkündür. Ancak "sahte silah"ın, gerçek bir silah için gerekli olan "işlevsel nitelikler"e sahip olmadığı ortadadır, çünkü onunla bir hedefe ateş etmek ve onu vurmak mümkün değildir. Bu birbirinden farklı nitelik boyutları ile incelendiği zaman gerçek silahın ve sahte silahın bazı niteliklere sahip oldukları bazılarına ise sahip olmadıkları görülmektedir. Üstelik tipik bir gerçek silahın "algısal nitelikler"ine ve "bedensel-cisimsel eylem nitelikleri"ne sahip olmasalar bile, kalem vb. seklinde gerçek silahların, sıvı ya da gaz şeklindeki kimyasal silahların bulunması konuyu daha da ilginç hale getirmektedir. Nitekim Çağdaş metafor kuramı açısından, gerçek silah ve sahte silah arasındaki mukayesede gündeme getirilen nitelikler, ne bir nesne olarak silahın kendisinde ne de bir ifade biçimi olarak silah kavramının kendisinde içkin olarak bulunan niteliklerdir. Aksine bu nitelikler insanların somut bir nesne olan silahla kurdukları etkileşimle ilişkilidirler, Bu durum, insanların silah kavramını farklı boyutlardaki bu niteliklere göre tanımladıklarının açık bir göstergesidir. Bu yönüyle, sadece silah vb. somut nesnelerle alâkalı kavramlar değil, aynı zamanda aşk ve nefret gibi doğal deneyim alanlarına karşılık gelen kavramlar da insanların fiziksel ve kültürel deneyimlerindeki etkileşimler neticesinde ortaya çıkan niteliklerle betimlenmekte ve tanımlanmaktadırlar. Nitekim insanın bütün deneyimleri, doğası, etkileşimseldir. (Yeşil, 2020, ss. 260-62)

Yine, daha önce bahsedildiği üzere Bilişsel Dilbilim, Üretken Gramere tepki olarak gelişmenin yanı sıra klasik metafor görüşünden de ayrılmıştır. Tecessüm ilkesini benimseyerek kartezyen ayrımını ve dolaylı olarak nesnelcilik ve öznelcilik karşıtlığını da reddetmiştir. Bu ikisini etkileşim olgusunu vurgulayarak sentezlemiş ve aşmıştır. Deneyimler ön planda tutulmuş ve sürekli içinde olunan dünyadaki etkileşimsel nitelikler aracılığıyla zihinde bilişsel işleminden geçerek kurulmuştur.

Yeşil'e göre "hiç şüphesiz bu türden bir kabulde deneyimden yani insani etkileşimden bağımsız bir şekilde varolan bir dil, anlam ve doğruluk varsayımının; içsel niteliklerin ve kavram sisteminin onaylanması söz konusu değildir. Çünkü en nihayetinde insanın bütün deneyimlerinin bir kavram sistemi içerisinde yapısal hâle geliyor olması, doğruluğunun da bu kavram sistemi içerisinde belirlendiğini kabul etmeyi gerektirmektedir." (Yeşil, 2020, s. 262)

KMT hakkında bu kısa girişten sonra yapı, yönelim ve ontoloji olan üç temel kavramsal metaforun açıklaması ve örnekleri bir sonraki bölümde verilecektir.

1.1.6.1. YAPI METAFORLARI:

Daha önce bahsedildiği üzere, içinde bulunduğumuz dünya ve çevreye dair algımızı anlamlandırıp dile dökmemiz genel olarak metaforik bir aktarım süreci ile gerçekleşmektedir. (Lakoff ve Johnson, 1980, 74-93) Aktarımın yapıldığı kaynak alan ve hedef alan arasındaki benzerlik, klasik metafor anlayışındaki benzerlik yönünden (*vech-i şehh*) bu itibarla ayrılmaktadır; benzerlik, kavramların özlerinde bulunan nesnel bir benzerlikten ziyade algımız ile şekillenen yapısal bir benzerliktir. (Kövecses, 2010, 81-83)

Yapı metaforları, sade bir ifadeyle, az bilinen bir kavramın göreceli olarak tecrübe edilmiş bir kavram üzerinden kurulmasıdır. (Lakoff, 1980, ss. 119-23, 125, 162-64, 177) Dünya ile etkileşimimizde algıladığımız şeyler, insan ilişkileri veya daha genel olarak davranış biçimlerini algılayan biliş bunları anlamlandırmak için metaforik bir aktarım gerçekleştirerek zihinde kurmaktadır. Buradan hareketle dilde ifadesini bulan yapısal metaforlar gündelik yaşamda sıkça karşılaşılan gerçeklikleri kurma, yapılandırma ve şekillendirme işlevinde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu metaforların çözümlemesi dil kullanıcılarının göreceli dünya algıları hakkında ipuçları sunmaktadır.

Yapı metaforlarını açıklamak için Lakoff ve Johnson TARTIŞMAK SAVAŞTIR kavramsal metaforunu zikrederler. Burada kaynak alan tecrübeye konu olan ve daha çok deneyimlenmiş, nispeten somut bir kavram olan savaşmaktır. Bilgimizin daha çok olduğu savaşmak kavramı üzerinden soyut olan tartışmak hedef alanını anlamaya çalışırız. Dolayısıyla tartışmak, savaşmak kavramı üzerinden kurgulanıp yapılandırılmaktadır. Bu yapılandırma sonucu, TARTIŞMAK SAVAŞTIR birincil kavramsal metaforuna dayandırılarak ikincil metaforik ifadeler mümkün hale gelmektedir. Böylelikle aşağıdaki metaforlar gündelik dilde sıklıkla ifadesini bulmaktadır:

- i) İddiaların *savunulamaz olması*
- ii) İddiadaki zayıf bir argümanı hedef alarak *saldırmak*
- iii) Bir kişinin savunduğu doğruların başkaları tarafından *hedef alınması*
ve
- iv) Tartışmanın *galip* ve *mağlub* taraflarının olması

Metaforik aktarım aracılığıyla gerçekleşen bu yapılandırmanın bir sonucu olarak tartışmayı savaşma çerçevesi içerisinde kavramsallaştırırız. Böylelikle, tartışılan kişi *düşman* olarak, tartışma esnasında yenik duruma düşülürse yeni bir *strateji geliştirmek*, *karşı atağa geçmek* gibi savaşmak ile aynı

kavram çerçevesi içerisinde düşünür ve davranırız. Bu itibarla birincil kavramsal metaforlar yalnızca düşünceyi değil aynı zamanda davranışları da etkilemekte, sınırlamakta ve şekillendirmektedir.

Kövecses'e göre, kavramsal metaforlarda hedef alanı kavramsallaştıran kaynak alan aynı zamanda hedef alanın tarihsel kökenini oluşturmaktadır. Yani soyut bir kavram olan tartışmak hedef alanı, daha önceden keşfedilmiş ve deneyimlenmiş savaşmak kaynak alanı tarafından oluşturulmaktadır. Kövecses daha ileriye giderek bunun böyle olmasının sebebinin ilkel çağlarda tartışma diye bir kavramın henüz varlık kazanmadığını ve onu önceleyen savaşma eyleminden türemiş olması gerektiğini varsaymaktadır. (Kövecses, 2010, s. 85) Her ne kadar tartışmanın savaşmaya kıyasla soyut olduğu ve metaforik aktarımda kaynak alanın her zaman somut, hedef alanın ise soyut olduğu deneysel olarak ispatlanmış olsa dahi tartışmanın da savaşmak kadar kadim bir kavram olduğu kanaatindeyiz. Habil ve Kabil'in kıssası ilk akla gelen örneklerdendir.

Arap dilinden örnek vermek gerekirse 'vaktini boşa harcadı' anlamında أضاع وقته ifadesini düşünebiliriz. Bu cümle altında yatan birincil kavramsal metafor ZAMAN DOĞAL KAYNAKTIR olmaktadır. Nitekim zaman adeta harcanıp ziyan edilebilecek bir meta üzerinden kavramsallaştırılmaktadır.

Zamanın başka kaynak alanlar üzerinden yapılandırılması diğer örnekler şunlardır:

- i) Çok fazla vakit kaybettim
- ii) Bu ödeve harcayacak daha fazla vaktim yok
- iii) Bana beş dakika ver sana hemen geri döneceğim
- iv) Tezini bir an önce bitir zaman kazanalım

Buradaki birincil kavramsal metafor ZAMAN PARADIR olmaktadır. Örneklerden görüldüğü üzere zaman adeta satın alınıp satılabilecek bir para kavramı üzerinden işlenmektedir. Tüm bu ikincil kavramsal metaforları birincil kavramsal metafor üzerine dayandırılarak aynı çerçeve içerisinde düşünülmektedir.

Lakoff ve Johnson, gündelik dilde yaygın halde kullanılan ZAMAN PARADIR kavramsal metaforu için şu tespiti yapmaktadırlar:

Özellikle sanayileşmiş Batı toplumları incelendiğinde zaman deneyiminin veya kavramının parayla ilişkili deneyim ve kavramlara göre nasıl yapısal hale geldiği açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Saat ücretleri, günlük gelirler, aylık maaşlar, yıllık faizler vb. pek çok uygulama bu durumun açık bir göstergesidir. Bu yönüyle zaman harcanan, kazanılan, biriktirilen, salınan ve israf edilen bir şey olarak düşünülmektedir. (Yeşil, 2020, s. 264; Lakoff ve Johnson, 1980, s. 8)

1.1.6.2. YÖNELİM METAFORLARI

Yönelim metaforları bütün bir kavramlar sistemini birbirine göre düzenlemektedir. Yapılandırmadan ziyade yön belirten iç-dış, üst-alt, ön-arka, sağ-sol, yukarı-aşağı, merkez-çevre, derinlik-yüzey veya doğu-batı ve kuzey-güney gibi kardinal yönleri ifade eden kelimelerden yararlanır. Yönelimleri kavrama yetisi şüphesiz tecessüm ilkesi doğrultusunda dünya içinde olan bedenin çevresi ile etkileşimi sonucu insan bilişinin bunları işlemesi ile oluşmaktadır. (Lakoff ve Johnson, 1980, s. 14; Lakoff, 2004, s. 35)

Örnek ifadeler şu şekildedir:

- i) 1997 senesinde ailecek pikniğe gitmiştik
- ii) Kötü günleri *arkamızda* bıraktık

İlk cümlede KAP OLARAK ZAMAN veya ZAMAN BİR KAPTIR kavramsal metaforu kendini göstermektedir: zaman sanki üç boyutlu hacme sahip bir kap olarak kavramsallaştırılmıştır. Böylelikle zamanın *içinde* olmak mümkün hale gelmektedir.

Arap dilinde yönelim ifade eden sayısız kelime mevcuttur. Bunlardan bir tanesi asıl anlamı *ön* olan *قَبْل* kelimesidir. İlginçtir ki kelime zarf olarak kullanıldığında “önce” anlamına gelmektedir. Benzer şekilde “ileriye atılma” yahut savaşta ön safta bulunma anlamında *تَقَدَّمَ* kelimesi kullanılabilir. Tefa’ul babındaki bu kelime tef’il babına çekimlendiğinde ise “öncelemek”, “önce gelmek” gibi anlamlara sahip olabilmektedir. Buradan anlaşılan Fasih Arapça’da geçmiş zamanın mülâhazası *ön* yönelimi ile, gelecek zamanın mülâhazası ise *arka* yönelimi ile kavramsallaştırılabilmektedir. Dikkat çeken nokta ise Arap dilinde tam tersinin de aynı zamanda mevcut olmasıdır. Yani, dünya genelindeki çoğu dilde yaygın bulunan geçmiş zamanın *arka*, gelecek zamanın ise *önde* mülâhaza edilip kavramsallaştırılmasının da örneği Arap dilinde bulunmaktadır. Örneğin, yaygın bir Arap deyişi şöyle demektedir:

استقبال الموت خير من استدباره

Deyim şu anlamdadır: "Ölümü karşılamak, arkayı dönüp kaçmaktan yeğdir."

Açıktır ki ölüm kavramı burada gelecek zamanı temsil etmektedir. Gelecek zaman için karşılamak anlamındaki *استقبال* kelimesinin kullanılması ve bu kelimenin *ön* anlamındaki *قَبْل* kelimesinden türemesi

gelecek zamanın önde mülahaza edildiğini göstermektedir. Keza gelecek zamandaki ölümden kaçmak da *arkayı* dönüp yapılmaktadır ve bu ‘arka’ anlamındaki اَرْكَا kelimesinden türeyen استدبار kelimesi ile ifade edilmiştir. Yani şayet bir kişi ölümden kaçmayı başarabilirse onu *arkasına* almış olacaktır ve gelecekte gelmekte olan ölüm geçmiş zamana geçecektir. Varsayımsal olarak ölümden kaçmak mümkün olduğu takdirde ölüm adeta bertaraf edilip kişinin *gerisinde* bırakılmış olacaktır. Bu noktayla uyumlu olarak Arap dilinde geçmiş zamanı ifade için kullanılan ماضي kelimesinin öncelikli anlamının ‘kesip atmak’ olması oldukça yerinde bir vaz’ olarak dikkat çekmektedir.

Görüldüğü gibi detaylı bir incelemeye tabi tutulduğunda ve sözlüksel seviyeden bakıldığında Arap dilindeki kelimelerin vaz’î anlamları dil kullanıcılarının kavramsal dünyaları ile oldukça tutarlıdır.

Bir diğer yönelim metaforu yukarı-aşağı yönelimlerini kullanmaktadır ve dilsel ifadeleri YUKARI İYİDİR ve AŞAĞI KÖTÜDÜR birincil kavramsal metaforlarına dayanmaktadır. Örnek ifadeler şu şekilde verilebilir:

- i) Bugün moralim çok *yüksek*
- ii) Kendimi *aşağıda* hissediyorum
- iii) Moralim *dibe* vurdu

Bir başka örnek ise aşık olma eyleminin ‘düşme’ olgusu, dolayısıyla *aşağı* yönelimi ile kavramsallaştırılmasıdır. Bilindiği üzere Arap dilinde aşık olmayı ifade etmek için yaygın olarak وقعت في الحب ifadesi kullanılmaktadır. Aşk sanki cisimleşmiş bir obje ve içine düşülebilen bir kap olarak tasarlanmış ve kavramsallaştırılmıştır.

Daha önce geçmiş ve gelecek zamanın sırasıyla *arka* ve *ön* yönelimi ile kavramsallaştırılmasının - yaygın kanaatin aksine- dünya genelindeki dillerde evrensel olmadığı gösterildiği gibi, benzer bir farklılaşma dikey ve yatay yönelimleri için de farklı dillerde söz konusudur. Örneğin HAREKET EDEN BİR NESNE OLARAK ZAMAN kavramsallaştırmasında çoğu kültüre göre zaman yatay olarak hareket etmekte iken Mandarin Çincesinde dikey olarak hareket etmektedir. Buna göre Mandarin Çincesini konuşanlar bir deney ortamında günün öğünlerini sıralamaları istendiğinde kahvaltıyı yukarıya, öğlen yemeğini ortaya ve akşam yemeğini ellerinin hizasında aşağıya yerleştirerek sıralamışlardır. (Boroditsky, 2009)

Öte yandan, zamanın en çok kavramsallaştırıldığı kaynak alan dünya genelindeki dillerde evrensel olarak mekandır. ZAMAN MEKANDIR ve MEKAN OLARAK ZAMAN şeklinde metaforik aktarımına konu olan zaman bu örnekte ölçü birimleri kullanılarak kavramsallaştırılabilmektedir. Örnek cümleler şu şekilde zikredilebilir:

- i) Toplantı çok *uzun* sürdü
- ii) *Uzun* bir süre görüşmedik
- iii) *Kısa* bir süre *içerisinde* size geri döneceğim

Her ne kadar ölçü birimleri üzerinden zamanın kavramsallaştırılması dünya genelindeki dillerde evrensel olsa da bazı dillerde istisnalar da mevcuttur. Bunlardan bir tanesi dünyada 591 milyon kullanıcısı olan İspanyolca dilidir.

Panos Athanasopoulos ve Emanuel Bylund tarafından yürütülen bir deneyde zamanı iki boyutlu bir ölçü birimi üzerinden kavramsallaştıran İsveç dili kullanıcıları ve zamanı üç boyutlu bir kap olarak kavramsallaştıran İspanyolca dili kullanıcılarının zamanın akışını nasıl tecrübe edip raporladıkları gözlemlenmiştir. Deney sonucuna göre İsveçliler uzun süren bir etkinliği doğrusal olarak ilerleyen bir çizgi ile ifade ederken İspanyollar içi sıvı ile dolan bir kabı kullanarak zamanı ifade etmeyi tercih etmişlerdir. (Athanasopoulos ve Bylund, 2015)

İlginç olan ise İsveççe ve İspanyolca çift dilliler iki görsel şemayı aynı anda eşzamanlı olarak kullanabilmişlerdir. Bu bulgu dilin belli ölçüde düşüncüyü ve kavramsallaştırmayı etkilediği, sınırladığı ve şekillendirdiğini göstermektedir.

1.1.6.3. ONTOLOJİ METAFORLARI

Ontoloji metaforları olayları, eylemleri, duyguları ve fikirleri zihinde daha kavranabilir hale getirmek için akıllı varlık sahibi canlılar olarak kavramsallaştırmaktadır. (Lakoff ve Johnson, 1980, s. 25)

Lakoff ve Johnson enflasyonu, tıpkı bir insan gibi tasarrufta bulunan, seçim yapan, iyi ve kötü haller yaratma kudretine sahip bir birey üzerinden dilde metaforik olarak kavramsallaştırdığımızı söylerler. Bu durumda birincil kavramsal metafor ENFLASYON İNSANDIR olmaktadır. Nitekim enflasyon *insanların psikolojilerini negatif etkileyebilir, kendisiyle mücadele edilen bir birey olabilir ve hayat standartlarını düşürebilir*. (Lakoff ve Johnson, 1980, ss. 25-26)

Bu türden metaforlar sıklıkla ZAMAN DURUMLARI DEĞİŞTİRİR birincil kavramsal metaforuna dayandırılarak ifade edilmektedir.

Bazı örnekler şu şekildedir:

- i) Zamanla her şey *düzelir*
- ii) Zamanla unutursun
- iii) Zaman onu *yaşlandırmış*

Arap dilinden bazı örnekler şu şekilde verilebilir:

Eş-Şerîf er-Radî (ö. 1016):

وما شَيْبَتْ مِنْ طَوْلِ السِّنِينَ وَإِنَّمَا
غُبَارُ حُرُوبِ الدَّهْرِ غَطَّى سَوَادِيَا¹⁰

Ben yılların uzunluğundan yaşlanmadım.

Sadece zamanın savaşları saçlarımın siyahını *örttü*.

Ebu'l-bekâ er-Rundî (ö. 1285):

هِيَ الْأَيَّامُ كَمَا شَاهَدَتْهَا دَوْلٌ

¹⁰ eş-Şerîf er-Radî, *Dîvân*, Thk: Ahmed Abbas el-Ezherî. Beyrut: el-Matbaatu'l-ezherî, 1307 hicri, s. 982.

من سَرَّه زَمَنُ ساءته اَزمان¹¹

Zamandır bu, gördüğün gibi durmadan değişmekte; bir an *sevindirdiğini* uzun zaman *üzmektedir*.¹²

Bir sonraki bölümde KMT'nin Arap deyimleri üzerinde uygulamalı örneği verilecektir.

¹¹ Ebu'l-bekâ er-Rundî, *Dîvân*. Thk: Ebi Abdillâh İsa eş-Şâmi ibn Muhammed el-Hicâzî ibn İbrâhîm el-Hicâzî. Kunûz el-Endulus. S. 43.

¹² Trc. Kaya, Mahmut, (2019) *İslâmî Edebiyatta Şaheserler*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. S. 318.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. DERLENEN ARAP ATASÖZLERİNİN VE ŞİİRLERİN ÇÖZÜMLEMESİ

Bu bölümde başta el-Meydânî'nin *Mecma'ul-emşâl* adlı eserinden derlenen Arap atasözlerindeki zaman metaforları, ardından 14. yüzyıla kadar Arap şiirinde üretilmiş zaman metaforları incelenecektir. Seçilen kaynakçanın toplam sayısı 47'dir. Metaforlar giriş bölümünde zikredilen yöntemle göre çözümlenmiştir. Ayrıca, Lakoff'un 8 ana başlık altında sınıflandırdığı zaman kavramsal metaforlarına göre düzenlenmişlerdir. Buna göre sırasıyla metaforların tespiti ve tayini, kaynak alandan hedef alana olan metaforik aktarımın haritalandırılması, birincil metaforun belirtilmesi ve son olarak dilsel ifadenin açıklaması yapılmıştır.

Lakoff'a göre zamana dair kavramımızın yalnızca küçük bir kısmı tam anlamıyla zamansaldır (*temporal*). Zamana dair kavrayışımızın çoğu metaforik aktarım yaparak mekan kavramı üzerinden anlaşılmaktadır. (Lakoff ve Johson, 1999, s. 139) Görüleceği üzere aşağıda alıntılanan metaforların çoğu bu yapıyı takip etmiştir.

Arap dilindeki zaman metaforlarını incelemeyi önce dilin bazı nahvi kurallarına bakmak Arap dilindeki zaman anlayışına ışık tutacaktır. Bunlardan bir tanesi hem mekan, hem zaman hem de oluş anlamlarına eşzamanlı olarak delalet eden mef'al veznindeki masdardır. KMT yaklaşıma göre bu vaz', ZAMAN MEKANDIR veya MEKAN OLARAK ZAMAN birincil kavramsal metaforu ile açıklanabilmektedir. Zira soyut zaman kavramı elle tutulur olmadığı ve fiziksel olarak deneyimlenemediği için zaman mekansal boyut üzerinden anlaşılmıştır. Oldukça yaygın olan bu kullanım dilde vaz' edilmiş ve kalıcı ve yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bir diğer Arapça dilbilgisi kuralı ise ثم edatı ile ilgilidir. Genel tanımı للتراخي olarak verilen sümme edatının her zaman 'zamansal fark'a delalet etmediğini Semirrâi açıklamaktadır. Iraklı nahiv alimi Semirrâi'ye göre sümme her zaman iki zaman dilimi arasındaki farka değil yalnızca iki konum arasındaki mesafeye delalet etmektedir.¹³ Yine bu görüş ZAMAN MEKANDIR veya MEKAN OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu ile açıklığa kavuşabilmektedir. Esasen soyut zaman kavramı fiziki, gözlemlenebilir ve deneyimlenebilir mekan olgusu üzerinden kavramsallaştırılmaktadır.

Cabiri'den (Cabiri, 2020, s. 256) alıntılanan aşağıdaki paragraf ise ZAMAN MEKANDIR ve ZAMAN OLAYLAR BÜTÜNÜDÜR kavramsal metaforlarının Arap dili kullanıcıları açısından neden ve nasıl kullanıldığını açıklar niteliktedir:

¹³ "ثم ليس دائما للتراخي وإنما لبعيد بين منزلتين" <https://www.youtube.com/watch?v=x4xQoNZpOIE> erişim tarihi: 08.06.2021

Beyânî tasavvurda vakit, açıklandığı üzere süreksizlik-kesintililik esasına dayandığı için, beyânî bilgi sahasındaki tarihçinin bakisi da süreksizliğe dayanmalıdır. Bu yüzden tarihçi için önemli olan olayların öncesi ve sonrası ile olan ilişkisi değil de olayların meydana geldiği vakti belirlemektir. Bu da tarihi "belirli zamanlardaki insan faaliyetlerinden" ibaret yapan ve tarihçinin misyonunu bu faaliyetlerin kaydedilmesine hasreden bir husustur. Tarih yazımının yansıttığı anlayış budur. Sehâvî şöyle diyor: "Tarihin sözlük anlamı vakti bildirmedi... Terim olarak ise; ravilerin ve 'imamların' doğumu, ölümü, sağlığı, akıl ve zekâsı, bedensel özellikleri, yolculukları, haccı, bilgi birikimi, hafızasının gücü, güvenilir olup olmadığı vb. bakımlardan hallerini belirleyen vakitlerin tanıtımıdır. Ayrıca bu vakitlere denk gelen görev, halife ve vezir değişiklikleri, savaşlar, fetihler, felaketler gibi büyük olaylar ile câmi, medrese veya anayollar gibi yapıların inşasından bahseden daha az önemli olaylar da buna katılır... Kısacası tarih, zamanın olaylarını somut olarak belirleme ve vakitlendirme bakımından araştırıcı bir disiplindir...'

Görüldüğü üzere Cabiri'nin tespitine göre de zaman 1) mekan üzerinden anlaşılmakta ve 2) gerçekleşmiş olaylar bütünü üzerinden kavramsallaştırılmaktadır.

Lakoff'un belirttiği ve tüm dillerde evrensel olarak bulunduğunu iddia ettiği 8 temel kavramsal metaforlar şunlardır:

1. HAREKET EDEN OLARAK ZAMAN (gözlemleyiciye doğru)

Örn 1: Ramazan *yaklaşıyor*

Örn 2: Zaman hızla *akıp geçiyor*.

2. HAREKET EDEN OLARAK ZAMAN (gözlemleyici mekan olan zamana doğru)

Örn 1: Güzel *günler* göreceğiz.

Burada güzel günler ile aslında o gelecek günlerdeki güzel durumlar dolayısıyla olaylar bütünü kastedilmektedir. Zaman bir eylemler bütünü olarak anlaşılıyor ve metaforik aktarım o şekilde gerçekleşmektedir. Fakat birinci metafor türünden farklı olarak bu sefer hareket eden gözlemleyici oluyor ve zaman (gelecek günlerdeki güzel durumlar) sabit kalıyor: gözlemleyici mekanda sabit bir nokta üzerinden kavramsallaştırılan zamana doğru hareket ediyor. Birinci metafor çeşidinde statik zaman metaforu (zaman hareket ediyor), ikinci metafor çeşidinde ise dinamik zaman metaforu söz konusudur (zaman sabit fakat gözlemleyici hareket halinde).

3. ZAMAN PARADİR

Örn 1: *Vakit* nakittir.

Örn 2: Bozulan araba bir saati *mâl oldu*.

Örn 3: Buna *harcayacak zamanım yok*.

4. ZAMAN SINIRLI BİR KAYNAKTIR ve ZAMAN DEĞERLİ BİR METADIR

Örn 1: Sayılı günleri *kaldı*.

Örn 2: Vaktini iyi *kullanmalısın*.

Örn 3: Hastalandığımda çok zaman *yitirdim*.

Örn 4: Çok fazla zaman *kaybettim*.

Örn 5: Bir saatimi *yedi*.

5. ZAMAN KAPTIR

Örn 1: Bugünlerde işimiz *zor*.

Örn 2: Üç dakikada işini *halletti*.

Örn 3: Yaşadığımız yüzyıl türlü zorunluklar *barındırdı*.

6. ZAMAN KOVALAYAN, TAKİP EDENDİR

Örn 1: Zaman onu *yakalayacak*.

Örn 2: Zaman ona *yetişecek*.

Örn 3: Zaman *peşimde*.

7. ZAMAN DEĞİŞTİRENDİR

Örn 1: Her şey zamanla *düzelir*.

Örn 2: Zamanla *unutursun*.

Örn 3: Zaman onu *yaşlandırmış*.

8. ZAMAN ÇİZELGESİ (SCHEDULE) HAREKET EDEN NESNEDİR

Örn 1: Hedeflediği planlamanın *gerisindeydi*.

Örn 2: Ajandasındaki planladığı programa *yetişebildi*.

Örn 3: Öğrenciler zaman çizelgesine *ayak uydurmaya (yetişmeye)* çalışıyorlardı.

Aşağıda verilen şiir ve deyim çözümlemeleri bu 8 kavramsal metafora göre gruplandırılmıştır. Belirtmek gerekir ki Lakoff'a göre OLAYLAR BÜTÜNÜ OLARAK ZAMAN ve MEKAN OLARAK ZAMAN kavramsal metaforları HAREKET EDEN NESNE OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kapsamında düşünülmektedir.

2.1.1. SEÇME ŞİİRLER:

1. HAREKET EDEN BİR NESNE OLARAK ZAMAN:

El-‘İkdu’l-Ferîd’den:

إن دام ذا الدهر لم نحزن على أحد

يموت منّا ولم نفرح بمولود¹⁴

Şayet şu zaman devam ederse bizden ölen ya da doğan kimseye ne üzülür ne seviniriz.

Burada zamanın HAREKET EDEN BİR NESNE olarak kavramsallaştırıldığı açıktır. Fakat ilginç olan nokta دام kelimesinin iştikaki¹⁵ tanımında hareket veya mekan anlamında fiziksel bir olguya delalet etmediğidir. ‘Devam eden zaman’ ibaresi sanki soyutun soyut üzerinden anlaşılması olarak klasik belağatta dördüncü teşbih türünü andırmaktadır.¹⁶

El-‘Abbâs ibn el-Ahnef:

اليوم مثل العام حتى أرى

وجهك والساعة كالشهر¹⁷

Senin yüzünü görene kadar gün yıl, saat ay gibidir.

HAREKET EDEN BİR NESNE OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır. Zaman burada *akmaktadır* ve göreceli hızı kişinin içinde bulunduğu mutlu ya da üzgün hal ile orantılıdır. Mutlu olunan anda zaman hızlı, üzgün olunan anda ise zaman yavaş geçmektedir.

İbn Zeydûn:

¹⁴ İbn Abdi Rabbihi, el-İkdu’l-ferîd, thk: Mufid Muhammed Kumeyha, Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, II, Birinci Baskı, 1983, s. 188.

¹⁵ İbn Fâris, *Makâyisü’l-luga*. Thk: Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru’l-fikr, 1979, II, 315.

¹⁶ Bkz. Râzî, Fahreddin, *Nihâyetü’l-icâz fî dirâyeti’l-i’câz*, thk. Nasruddin Hacımüftüoğlu, Beyrut: Dâr Sâdır. S. 104.

¹⁷ El-‘Abbâs ibn el-Ahnef, *Dîvan*. Thk: Âtike el-Hazracî. Kahire: Matbaa Dâri’l-kutubi’l-mısriyye. Birinci Baskı, s. 120.

إِنَّ الزَّمَانَ الَّذِي عَهْدِي بِهِ حَسَنٌ
قَدْ حَالَ مَذْغَابٌ عَنِّي وَجْهَكَ الْحَسَنُ¹⁸

Senin güzel yüzünün ortadan kaybolmasından beri kendisiyle ahdim güzel olan zaman da ortadan kayboldu.

Burada OLAYLAR BÜTÜNÜ OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır. Soyut bir kavram olan zaman aslında içinde yaşanan olaylar zincirini temsil edip münhasıran özetlenmiştir. Şairin zihninde belli bir zaman diliminde güzel geçen olaylar, etkinlikler, anlar canlanıp birbirlerini çağrıştırmıştır.

El-Behâ el-Âmilî:

دُھُورٌ تَقْضَتْ بِالمَسَرَّةِ سَاعَةٌ
وَيَوْمٌ تَقْضَى بِالمَسَاءَةِ عَامٌ¹⁹

*Sevinçle geçen zamanlar bir an
Kötü geçen bir gün ise bir yıldır adeta.*

‘Geçen’ şeklinde çevirilen lâzım fiil تقضى esasen ‘ölmek’, ‘yok olmak’ anlamlarındadır. Buradan hareketle beyitteki kavramsal metaforun OLAYLAR BÜTÜNÜ OLARAK ZAMAN olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, yok olan zaman değil fakat onun getirdikleri, insanın hayatı boyunca yaşadığı ve içinde bulunduğu anlar, anılar, deneyimler ve olaylardır. Bir diğer nokta ise zamanın deneyimlendiği göreceli olarak farklı süre hisleridir. Objektif bir kavram olan zaman bazen bir ömür, bazen ise kısa bir an olarak deneyimlenebilmekte, sonra kavramsallaştırılmaktadır. Bu durumun insanın mevzubahis zaman dilimlerinde deneyimledikleri iyi ya da eğlenceli zaman ve kötü ya da sıkıcı zaman ile orantısız korelasyona sahip olduğu deneysel bir çalışmada gösterilmiştir. (Mullen ve Davidenko, 2021)

El-Kutâmî:

إِنَّا مُحْيُوكَ فَاسْلُمُ أَيَّهَا الطَّلُّ
وَأَنْ يَلِيَّتْ وَإِنْ طَالَتْ بِكَ الطَّيْلُ²⁰

¹⁸ İbn Zeydûn, *Dîvân*. Şerh: Yusuf Ferhat. Beyrut: Dâru’l-kitâbi’l-arabî. İkinci baskı, 1994, s. 316.

¹⁹ El-Behâ el-Âmilî, *el-Keşkül*. Thk: Muhammed el-Keramî. Müessesetü’l-a’lemî li’l-matbûât. S. 33.

²⁰ El-Kutâmî, *Dîvân*. Thk: İbrahim es-Sâmîrrâi. Beyrut: Dâru’s-sekâfe. Birinci Baskı, 1960, s. 30.

Biz seni selamlıyoruz, esen kal ey (sevgilinin) yadigarı olan izler...

Uzun zaman geçmiş olsa ve silinmiş olsan bile...

Ölçüt birimi üzerinden düşünülme yi ifade eden ZAMAN MEKANDIR kavramsal metaforu kullanılmıştır. طِيل, طِيل kelimesinin çoğuludur ve zaman için kullanılan bir isimdir. Zamanın uzaması fiil ile ifade edilmiştir.

El-Maarrî:

مَطَيَّيَ الْوَقْتُ الَّذِي مَا امْتَطَيْتُهُ

بُؤْدِي وَلَكِنَّ الْمَهِيْمْنَ أَمْطَانِي²¹

Benim bineğim zamandır. Ben ona kendi isteğimle binmedim, her şeye kadir ve hakim olan (Mevla) beni ona bindirdi.

Öncelikle ZAMAN YOLCULUKTUR kavramsal metaforu kullanılmıştır. Zaman sanki üzerinde seyahet edilen bir binektir. Aynı şekilde hareketin mevcut olması bakımından HAREKET EDEN NESNE OLARAK ZAMAN ve mesafe kat edilmesinden ötürü ZAMAN MEKANDIR kavramsal metaforları kullanılmıştır. Kurulan imge oldukça özgün ve ilgi çekicidir. Buna ilave olarak Arap şiirinde zamana karşı insanın çaresiz olması, zamanın son sözü söylemesi ve insanın bunun karşısında elinden bir şey gelmemesi hakim ve yaygın bir tema iken el-Maarrî burada bir tevekkül örneği sergileyip yaradanı hakkında hüsnü zanda bulunmaktadır. Beni varlık alemine atan da yiyip içiren de zaman yolculuğunda gezdiren de O'dur denmektedir. Beyit, هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ayet-i kerîmesine rıza ve teslimiyet göstermektedir.²²

3. ZAMAN PARADIR:

Şiir derlemesinde hususi olarak bu kavramsallaştırmaya rastlamasak da *Mecma'ul-emşâl* bölümünde örnekleri zikrettik.

4. ZAMAN SINIRLI BİR KAYNAKTIR:

²¹ Ebû'l-'Alâ el-Ma'arrî, *el-Luzûmiyyât*. Thk: Emîn Abdulaziz el-Hancı. Kahire: Mektebetü'l-Hancı. II, s. 369.

²² Kur'ân-ı Kerîm, 10:22.

İbn Masûm:

أقضي الزمانَ ولا أقضي به وطرا
وأقطع الدهرَ أشواقا وأشجانا²³

*Zaman geçiriyorum (yaşıyorum) fakat geçirdiğim zamanla ihtiyacımı gideremiyorum
Zaman (yolculuğumda) şevk ve hüzünle yol katediyorum.*

Asli anlamı öldürmek olan قضى fiili burada ‘geçirmek’ olarak ifade edilmiştir. ‘Öldürmek’ fiilinin nesnesi olarak zaman, yok edilebilen ya da tüketilebilen olarak sınırlı bir kaynak üzerinden kavramsallaştırılmıştır. İkinci mısırda ise ZAMAN YOLCULUKTUR kavramsal metaforu dikkat çekmektedir. Zaman sanki hareket halinde ve içinde seyir eden öznelerin mesafe katettikleri bir yolculuk üzerinden kavramsallaştırılmıştır.

El-Mütenebbî:

لكل امرئ من دهره ما تعودا²⁴

Her kişinin zamanında payına düşen alışkanlık haline getirdikleridir.

Zaman kendisinden bir pay alınan anlamında sınırlı bir kaynak olarak kavramsallaştırılmıştır. Zaman sanki meta satılan bir pazar yeridir ve ondan herkesin payına alışkanlık edindiği ve uzmanlık kazandığı alan düşmektedir.

5. ZAMAN KAPTIR:

El-Gazzî:

أفسد الشيب فيك رأي الغواية
والصبا كان من عواري الزمان²⁵

Yaşlılık sendeki gençliğin heyecanını söndürdü, çürüttü

²³ İbn Ma'sûm, *Dîvân. el-mektebetü's-şâmîle*, 2021. S. 110.

²⁴ Mütenebbî, Ebu't-tayyib, *Dîvan*. Beyrut: Dâr Beyrut, 1983. S. 370

²⁵ El-Gazzî, *Dîvân*. Thk: Abdurrezzak Huseyn, Dubai: Merkez Cumua el-Mâcid li's-sekâfeti ve't-turâs, 1. Baskı, 2008, s. 183.

Çocukluk ise zamana ödünç verilip (geri alınamayan) borçlar oldu.

Çözümleme açısından burada birkaç durum söz konusudur. Öncelikle ZAMAN BİR KAPTIR veya İÇİNDE BULUNULAN BİR KAP OLARAK ZAMAN birincil kavramsal metaforu في harf-i cerri ile ifade edilmiştir. Zaman içinde bulunabilen üç boyutlu bir kap olarak kavramsallaştırılmıştır. Buna ilaveten geçmiş zamanın *arka*, gelecek zamanın ise *ön* yönelimi ile eşleştirildiği gözükmemektedir. Ayrıca tasarrufta bulunan anlamında ZAMAN DÜŞÜNEN VARLIKTIR kavramsal metaforu zamana faillik görevini yüklemek suretiyle gerçekleşmiştir. Dikkat çeken nokta ise zamana ne tür bir fiilin atfedildiğidir. Buradaki örnekte zaman kötü günleri getirmiş, ödünç alınan neşeli çocukluk günlerini ise geride bırakmıştır.

El-‘Ikdu’l-Ferîd’den:

كلا، إنما الزمان وعاء، وما ألقى فيه من خير أو شر كان على حاله²⁶

Hayır! Zaman yalnızca bir kaptır; içine iyilikten de koysam kötülükten de koysam (fark etmez) kendi halindedir.

Buradaki birincil kavramsal metafor lafzen de zikredilmiş olan ZAMAN BİR KAPTIR olarak gelmiştir. Fakat önceki örneklerden burada bir fark bulunmaktadır. Daha önce bir kap olarak kavramsallaştırılan zaman, içindeki birey, canlı ve sair mahlukatı kuşatmış bir evren olarak kap iken, burada aksi şekilde insanı kuşatan değil fakat insanın onu nesne olarak görüp iyi ya da kötü amelleri içine koyabileceği bir kap olarak tasavvur edilmektedir. Her halükarda zamanın insan iradesinden üstün olduğu ve ona ne kadar müdahalede bulunulsa bulunsun kendi halinde kalmaya devam ettiği vurgulanmıştır.

6. ZAMAN KOVALAYAN, TAKİP EDENDİR:

El-Maarrî:

غدوت ابنَ وقتي ما تقضى نسيئُهُ
وما هو آتٍ لا أحسُّ له طعماً²⁷

²⁶ İbn Abdi Rabbihi, el-Ikdu’l-ferîd, thk: Mufid Muhammed Kumejha, Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, II, Birinci Baskı, 1983, s. 188.

²⁷ Ebû’l-‘Alâ el-Ma’arrî, *el-luzûmiyyât*. Thk: Emîn Abdulaziz el-Hancı. Kahire: Mektebetü’l-Hancı. II, s. 291.

*Sabahları vakit geçirdim, zamandan hangi anlar yok oldu unuttum
Gelecekte (beni ne bekler) tadını alamıyorum.*

ZAMAN KOVALAYAN, TAKİP EDENDİR birincil kavramsal metaforu kullanılmıştır. Gelecek zamanın ne sakladığı bilinmemektedir. Birinci mısradan ise zaman öldüren, yok eden ve geçmiş zamana geri bir daha getirilmesi mümkün olmayan olarak kavramsallaştırılmıştır.

7. ZAMAN DEĞİŞTİRENDİR:

İbn Zeydûn:

ما على ظني بأس
يجرح الدهر ويأس²⁸

*Benim ne düşündüğümün bir önemi yok
Çünkü zaman gah yaralar gah iyileştirir.*

Burada ZAMAN DEĞİŞTİRENDİR kavramsal metaforu kullanılmıştır. Hareket halinde zaman önceki durumları değiştirip yeni durumlar getirmektedir. Ayrıca, insanın bu gerçeğe karşı çaresizliği ve hür gözüken iradesinin önemsizliğinin Arap şiirinde yaygın bir tema olarak işlendiği gözükmemektedir.

İbn Hâtime:

عاملُ زمانك إنَّ النقصَ شيمُهُ
بضدِّ ما تبتغيه منه واقتنع

أعرض عن الشيء إنَّ تهواه تحطُّ به
واحرص عليه إذا تُوباه يمتنع

قد أقسم الدهر أيماناً مغلظةً
أنَّ ليس يُنجح جزواً فاسعاً أو فدع²⁹

Zamanına uygun muamele et çünkü azalmak onun şiarıdır.

²⁸ İbn Zeydûn, *Dîvân*. Şerh: Yusuf Ferhat. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî. İkinci baskı, 1994, s. 138.

²⁹ İbn Hâtime, Ebû Cafer Ahmed ibn Ali, *Dîvân*. Thk: Muhammed Rıdvan ed-Dâye. Beyrut: Dâru'l-fikri'l-mu'âsir, Dimeşk: Dâru'l-fikr. Birincki Baskı, 1984, s. 119.

Senin istediğinin tam tersini verir, öyleyse sen onun verdiğiyle yetin.

Eğer bir şeyi istiyorsan ondan yüz çevir

Çünkü onu çok istersen o senden yüz çevirir.

Zaman hırslı kişiyi dilediğine eriştirmeyeceğine kesin yeminler etmiştir. O yüzden ister çabala ister vazgeç (fark etmez).

Birincil kavramsal metafor: ZAMAN İNSANDIR veya ZAMAN DÜŞÜNEN VARLIKTIR

Zaman adeta insan gibi tasarrufta bulunan, iyi ya da kötü davranabilen, kendisiyle nasıl muamele ediliyorsa o şekilde mukabele eden anlamında bir birey üzerinden anlaşılıp kavramsallaştırılmıştır. Arap dili kullanımında zamanın bilinçli, düşünebilen ve konuşabilen bir birey gibi yeminler etmesi hususi bir kültürel özellik olarak anlaşılabilir. Zira yemin edebilme yeteneği geleceğe yönelik vaat gerçekleştirme ve sözünde durma gibi anlamları içermesi bakımından üst düzey bir bilişi gerektirir. Arap dilinde bunu başaran bir birey üzerinden zamanı anlamak dildeki zaman tasavvuru için ilginç bir bakış açıdır. Ayrıca kişinin ne kadar hırslı olursa olsun zamanın sözünün önüne geçemeyeceği ifade edilip zaman sanki bütün gücü elinde bulunduran ve olup biten her şeye egemen olan bir kralın hükmü gibi düşünülmüştür.

Zamanın bilinç sahibi konuşan ve düşünen bir varlık olarak kavramsallaştırılması kanaatimizce ZAMAN DEĞİŞTİRENDİR kavramsal metafor türünün kapsamının ötesinde olup kendi kategorisini hak etmektedir.

El-Gazzî:

عَثَّرَ الشَّيْبُ رَكْضَ أَيَّامِ الصَّبَا

كان الصبا بعد الزوال مؤثراً³⁰

Yaşlılık, çocukluk günlerinde ortalıkta koştuğumuz zamanlara çelme takıp tökezletmiştir

Çocukluk dönemleri yitirdikten sonra (yokluğunu) hissettirir olmuştur.

Birincil kavramsal metafor DÜŞÜNEN VARLIK OLARAK ZAMAN olarak gözükmektedir. Zaman tasarrufta bulanabilen bir birey üzerinden kavramsallaştırılmıştır. Zaman yalnızca hür iradeye sahip olan

³⁰ El-Gazzî, *Dîvân*. Thk: Abdurrezzak Huseyn, Dubai: Merkez Cumua el-Mâcid li's-sekâfeti ve't-turâs, 1. Baskı, 2008, s. 186.

bir varlık değil aynı zamanda sonra derece spesifik fiillerde bulanabilen somut bir varlık olarak düşünülmüştür.

Buradaki örnekte Arap dilinde bilhassa zihinde kurulan sahnenin azami ölçüde somutlaştırıldığını görüyoruz. Diğer dillere kıyasla Arapça'da çok boyutlu anlam ve detaya inme özelliği bu metaforik ifadelerde de kendini göstermektedir. Zaman DÜŞÜNEN BİR VARLIK üzerinden kavramsallaştırıldığında zamana failiyet atfedilmektedir. Arap dilinde zamana atfedilen bu fiillerin oldukça çeşitli olduğunu gözlemliyoruz. Zaman öldürebilir, yaşlandırabilir, giden yılları geri vermeyebilir veya son derece somut ve zihinde canlı bir imge olarak koşarken tökezletip düşürmek gibi bir eylemde bulunabilir.

Eş-Şerîf er-Radî:

أرى الدهرَ غصَّاباً لما ليس حقه
فلا عجب أن يسترد العواریا
وما شَبِثُ مِنْ طَوْلِ السَّيْنِ وَإِنَّمَا
غُبَارُ حُرُوبِ الدهرِ غَطَّى سَوَادِيَا³¹

Zamanı hakkı olmayını gasp eden olarak bilirim

Ödünç aldıklarını geri getirmezse şaşılacak bir şey yoktur.

Ayrıca ben yılların uzunluğundan yaşlanmadım.

Sadece zamanın savaşları saçlarımın siyahını örttü.

İkinci beytin ilk mısrasında ZAMAN MEKANDIR kavramsal metaforu kullanılmıştır. Zaman uzunluk ifade eden bir ölçü birimi üzerinden kavramsallaştırılmıştır. İlk beyitte ise zaman DÜŞÜNEN BİR VARLIK üzerinden kavramsallaştırılmıştır. Bunun yanı sıra tasarruf sahibi bir insan olarak kavramsallaştırılan zamana son derece somut ve belirgin bir görev yüklenmiştir: zaman haksız yere gasp eden bir hırsızdır. Son mısradaki ise OLAYLAR BÜTÜNÜ OLARAK ZAMAN ve ZAMAN DEĞİŞTİRENDİR birincil kavramsal metaforları aynı dizede eşzamanlı olarak kullanılmıştır. İma edilen bir diğer anlam ise göreceli hıza sahip olan zamanın olaylar bütününe daha fazla olduğu dilimde daha hızlı yaşlandırabildiğidir. Genel olarak iki beyitte de zaman için olumsuz bir anlam yükleme hakim unsur olmuştur.

El-Maarrî:

وَتَأْكُلُنَا أَيَّامُنَا فَكَأَنَّمَا

³¹ eş-Şerîf er-Radî, *Dîvân*, Thk: Ahmed Abbas el-Ezherî. Beyrut: el-Matbaatu'l-ezherî, 1307 hicri, s. 982.

تمرُّ بنا الساعاتُ وهي أسودٌ³²

Günlerimiz bizi yiyor ve saatler aslanlar gibi başımızdan geçiyorlar.

Zaman yırtıcı bir hayvana benzetilmek suretiyle olumsuz bir nitelikle betimlenmiştir. DEĞİŞTİREN olarak anlaşılan zaman gaddar ve merhametsiz bir şekilde içinde hapsolmuş ve zaman ve mekanın sınırlarından çıkmaları mümkün olmayan insanları adeta canlı canlı yemektedir. Son derece canlı bir imge kurulmuştur.

8. ZAMAN ÇİZELGESİ HAREKET EDEN NESNEDİR:

El-‘Ikdu’l-Ferîd’den:

يقولون الزمانُ به فسادٌ
وهم فسدوا وما فسد الزمانُ³³

Zaman bozuldu diyorlar; aslında zaman değil onlar bozuldular.

Zaman kendi içinde objektif bir unsur olarak görülmektense, o devirde içinde bulunan insanlar ile özdeşleştirilip tanımlanmaktadır. Bu itibarla bağlamda geçen ‘zaman’ kelimesi ‘çağ’ anlamındadır ve tespit edebildiğimiz kadarıyla Lakoff’un teklif ettiği 8 temel zaman metaforundan hususi özelliğiyle farklı bir yerde konumlanmaktadır.

³²Ebü’l-‘Alâ el-Ma’arrî, *el-luzûmiyyât*. Thk: Emîn Abdulaziz el-Hancı. Kahire: Mektebetü’l-Hancı. II, s. 230.

³³İbn Abdi Rabbihi, *el-ikdu’l-ferîd*, thk: Mufid Muhammed Kumeyha, Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, II, Birinci Baskı, 1983, s. 188.

2.1.2. MECMA‘UL-EMSĀL:

1. HAREKET EDEN BİR NESNE OLARAK ZAMAN:

بَقْلُ شَهْرٍ، وَشَوْكُ دَهْرٍ³⁴

Bir ay mevyeye verir, ömür boyu çilelidir.

Bu deyim, yaptığı iyiliğin kısa, kötülüğün ise uzun zaman süren kişi için söylenmektedir. OLAYLAR BÜTÜNÜ OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır. Nitekim zaman yapılan iyi veya kötü ameller üzerinden kavramsallaştırılmıştır. Lafzen ‘ayın ekini/meyvesi’ ve ‘zamanın dikenini’ olarak çevirilecek bilecek olan deyim bu tür bir izafet kullanımıyla Arap dilinin hususi dilbilgisel ve kavramsallaştırma özelliğini göstermektedir.

أَبْقَى مِنَ الدَّهْرِ³⁵

Zamandan daha kalıcı.

Zaman, mekan üzerinden kavramsallaştırılmıştır. Zaman birbirine izleyen ardışık sürelerden oluşmuştur ve ‘kalıcılık’ fiziksel, deneyimlenebilir ölçü birimi olarak mekan üzerinden kavramsallaştırılmıştır.

Meydânî benzer bir deyim olarak أَبْقَى عَلَى الدَّهْرِ مِنَ الدَّهْرِ örneğini zikreder. ‘Zamanda, zamandan daha kalıcı’ anlamına gelen bu örnekte mübalağa yapılmıştır.

حَلَبَ الدَّهْرَ أَشْطَرَهُ³⁶

Zamanın sütünü sağdı.

‘Eştur’ kelimesi bir şeyin iki yarımını ifade etmektedir, dolayısıyla deyimdeki anlam devenin iki memesinden sütünü sağılmasından ödünç alınmış ve zamanın iyi ve kötü halleri için kullanılmıştır. OLAYLAR BÜTÜNÜ OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır. Nitekim zaman getirdiği olay

³⁴ Mecma‘ul-emşāl, Meydânî. Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, 1955, Kahire; Beyrut 1961-62, I, s. 99.

³⁵ A.g.e., I, s. 118.

³⁶ A.g.e., I, s. 195.

ve durumlar üzerinden algılanmaktadır. Deyim, zamanın ahvaline karşı tecrübe edinmiş ve iyi durumu ile kötü durumu birbirinden ayırt edebilmekte becerili kişi için kullanılmaktadır.

الدَّهْرُ أَلْبَغُ فِي النَّكِيرِ³⁷

Zaman en çok inkarda kendini gösterir.

OLAYLAR BÜTÜNÜ OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır. Zaman, beraberinde getirdiği değişen durumlar üzerinden kavramsallaştırılmıştır. Bu deyimın anlamı zamanın durumlarının kime isabet ederse onda etkisini gösterip onu değiştireceği anlamındadır. Bu itibarla aynı zamanda ZAMAN DEĞİŞTİRENDİR kavramsal metaforu kullanılmıştır.

دَوَاءُ الدَّهْرِ الصَّبْرُ عَلَيْهِ.³⁸

Zamanın çaresi ona sabretmektir.

Oldukça yaygın olan bu düşünce Arap dilinde de deyim olarak yer almaktadır. OLAYLAR BÜTÜNÜ OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır zira sabredilen soyut zamanın kendi değil, aksine zamanın beraberinde getirdiği olay ve eylemlerdir.

فَعَمِرَ حَتَّى خَالَ أَنْ نُسَوِّرَهُ
خُلُودًا، وَهَلْ تَبَقَى النُّفُوسُ عَلَى الدَّهْرِ³⁹

Çok ileri bir yaşa erdi, ta ki akbabalarının ebedi olduğunu zannetti. Fakat canlılar zamanda hiç kalıcı olur mu?

Deyimin anlamı açıktır. *على* harf-i cerrinin isti'la tanımı dikkate alındığında zaman sanki üzerinden bulunulan bir düzlem olarak kavramsallaştırılmıştır. Böylelikle MEKAN OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır. Ayrıca zaman sınırlı bir ömre sahip canlılara göreceli sınırsız ve sonsuz bir kavram olarak düşünülmüştür. Zira zaman herkesi mağlub eder ve kendisi var olmaya devam etmektedir.

³⁷ A.g.e., I, s. 272.

³⁸ A.g.e., I, s. 274.

³⁹ A.g.e., I, s. 429.

أَطُولُ مِنَ الدَّهْرِ، وَمِنَ اللُّوحِ⁴⁰

Zamandan (dahi) daha uzun (ömürlü).

Zamanın süresi için ‘uzunluk’ ifade eden iki boyutlu bir ölçü birimi kullanılması bakımından MEKAN OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır. Deyimin anlamı açıktır ve mübalağa içermektedir.

وَكُنْتُ الدَّهْرَ لَسْتُ أَطِيعُ أَنْتَ
فَصِرْتُ الْيَوْمَ أَطْوَعَ مِنْ نَوَابِ⁴¹

Zaman boyu (ömrüm boyunca) hiçbir kadına itaat etmez idim. Bugün Sevâb’dan daha itaatkar vaziyete geldim.

Sevâb son derece itaatkar olması ile bilinen bir Araptır. Zaman fiziksel boyut üzerinden kavramsallaştırılmıştır. Ayrıca zaman bir yol olarak düşünülüp bu yolculukta mesafe kat edilebilmektedir. MEKAN OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır.

عَثَرَ بِأَشْرَسِ الدَّهْرِ⁴²

Zamanın musibette en çetinine rastladı.

HAREKET EDEN BİR NESNE OLARAK ZAMAN kavramsal metaforunun ikinci alt türü kullanılmıştır. Hatırlanacağı üzere bu türde hareket eden zaman değil, fakat ona doğru hareket eden gözlemleyicidir. Deyimde bahsedilen kişi sanki yolculuk olan zamanda hareket etmekte ve bir gün vardığı durakta en şiddetli musibete denk gelmektedir. Burada hareket eden öznenin kendisidir ve zaman kendisine doğru hareket edilen bir konumdur.

مِن سَابِقِ الدَّهْرِ عَثَرَ⁴³

Kim zamanla yarırsırsa tökezler.

⁴⁰ A.g.e., I, s. 441.

⁴¹ A.g.e., I, s. 441.

⁴² A.g.e., II, s. 17.

⁴³ A.g.e., II, s. 64.

HAREKET EDEN NESNE OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır. Buna ilave olarak sanki bir yarış vardır ve zaman yarışın içindedir, fakat açıktır ki bu mübalağadır. Anlatılmak istenen zamanın içindeki insanları kuşattığı ve onlardan münezzehe olduğudur. Zaman mağlub edilimezdir.

استقبله الدهر بشر شمر⁴⁴

Zaman onu çok büyük bir kötülükle karşıladı.

Zaman insanı karşılamaktadır. Bu itibarla gelecekte gelen zaman ifade edilmiştir. Daha önce bahsedildiği üzere bunun için ‘ön’ anlamına gelen قَبْل kelimesinden türeyen استقبل fiili kullanılmıştır. Gelecek zaman için ön yönelimi kullanılmaktadır. HAREKET EDEN NESNE OLARAK ZAMAN ve ZAMAN DEĞİŞTİRENDİR kavramsal metaforları kullanılmıştır.

فَرَّ الدَّهْرُ جَدْعًا⁴⁵

Zaman henüz yeni doğmuş iken bizden kaçtı.

Bu deyim, zamanda kaçırılan fırsat için kullanılmaktadır. Dolayısıyla zaman hareket eden bir nesne olarak kavramsallaştırılmıştır. Gözlemleyici sabit, zaman ise hareket etmekte ve uzaklaşmaktadır. Fakat جدع kelimesinin ifade ettiği gibi bunu çok erken yaşta yapmaktadır. İfade Arap dilinin ve düşüncesinin hususi kültürel özelliğini göstermektedir.

Meydânî’nin açıklamasına göre buradaki anlam şudur: “Zamanın getirdiği fırsat bugün bizden kaçmış ise de bir gün onu elde edeceğiz.”

مَا زَالَ مُذْ كَانَ عَلَى أَسْتِ الدَّهْرِ
ذَا حُمُقَ يَنْمِي وَعَقْلٍ يَحْرِى⁴⁶

Zamanın başında olduğu gibi ahmaklığı artmaya akli azalmaya devam ediyor.

⁴⁴ A.g.e., II, s. 34.

⁴⁵ A.g.e., II, s. 73.

⁴⁶ A.g.e., II, s. 109.

Lafzen zamanın üzerinde olmayı ifade eden على harf-i cerrinin kullanılmasıyla zaman mekan olarak kavramsallaştırılmıştır.

3. ZAMAN PARADIR:

دَافِعُ الْإِيَّامِ بِالْقُرُوضِ⁴⁷

Günleri yavaş yavaş kemirerek def et.

Zaman ‘yenilebilen’ olarak kavramsallaştırılmak suretiyle ‘azalabilen’ anlamını içermektedir. Bu itibarla SINIRLI BİR KAYNAK OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır. İlginç bir nokta ise daha önce zamanın insanı yemesi kavramsallaştırılması yapılmış iken burada tam tersi söz konusu olmuştur.⁴⁸ Bu açıdan bakıldığında Bedî ilminde yer verilen ‘kalb’ üslubunun kullanıldığından söz edilebilir.

Bu deyim esasen mal-mülkü muhafaza etme anlamında söylenmektedir. Bu itibarla bakıldığında aynı zamanda harcanabilen ve alışveriş işlemlerinde kullanabilinen anlamında ZAMAN PARADIR kavramsal metaforu kullanılmıştır.

4. ZAMAN SINIRLI BİR KAYNAKTIR:

خَذَّهَا مِنْ ذِي قَبْلِ وَمِنْ ذِي عَوْضٍ⁴⁹

Planını geçmiş ve geleceği (dikkate alarak) yap.

‘Min’ harf-i cerrinin delalet ettiği üzere zaman kendisinden bir şeylerin alınabilmesi olarak ifade edilmiştir. Bu itibarla SINIRLI BİR KAYNAK OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır. Meydânî’nin belirttiğine göre عوض gelecek zaman için kullanılan bir isimdir. Aynı zamanda, geçmiş ve gelecek sanki içlerinde birikmiş bir takım olayların temsil ettiği tecrübe bütünü olarak düşünülmesi bakımından KAP OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu da kullanılmıştır. Bu deyim tehdit anlamını ifade etmek istendiğinde söylenmektedir.

⁴⁷ A.g.e., I, s. 269.

⁴⁸ Bkz. bu çalışma s. 47.

⁴⁹ A.g.e., I, s. 247.

5. ZAMAN KAPTIR:

يَا لَيْتَنَّا وَالِدَهُرْ جَزَى السُّمَّةِ⁵⁰

Keşke zamanda yorulmak bilmeyen bir at gibi yolculuk etseydik.

Zamanın içinde olmak anlamıyla KAP OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır. Aynı zamanda ZAMAN BİR YOLCULUKTUR ve zaman mesafe kat edilen bir yol olarak düşünülürken ZAMAN MEKANDIR kavramsal metaforları kullanılmıştır. Bu deyim, çok katmanlı anlam yapısıyla hususi bir özellik ve dilsel zenginlik olarak öne çıkmaktadır.

فَلَانُ رَجُلُ الدَّهْرِ⁵¹

Zamanın adamı.

Bu deyim asrın insanı, yaşadığı çağda onun bir benzeri yok anlamında bir deyimdir. Buradaki insan belli meslekleri ya da yetenekleri temsilen değişken konumundadır. Zaman içinde bulunan ve o zaman diliminde bulunan diğer insanlar üzerinden kavramsallaştırılmak bakımından KAP OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır.

6. ZAMAN KOVALAYAN, TAKİP EDENDİR:

*Mecma 'ul-emşāl'*in derlemesinde yaptığımız tarama sonucu bu kavramsallaştırmayı bulamadık. Fakat şiir derlemeleri bölümünde verilen örneklerin gösterdiği gibi Arap şiirinde yaygınca işlenen bir kavramsallaştırmadır.

7. ZAMAN DEĞİŞTİRENDİR:

أَكَلَ عَلَيْهِ الدَّهْرُ وَشَرَبَ⁵²

⁵⁰ A.g.e., I, s. 168.

⁵¹ A.g.e., I, S. 287.

⁵² A.g.e., I, S. 42.

Uzun bir ömür yiyip içti.

Bu deyim uzun bir ömür yaşayan kişi için söylenmektedir. Fail ve mef'ul bihin yerleri değiştirilmek suretiyle 'kalb' belağat üslubu kullanılmıştır. Bu itibarla yüzey yapısı sözdizimi dikkate alındığında ZAMAN İNSANDIR veya DÜŞÜNÜN VARLIK OLARAK ZAMAN kavramsal metaforları kullanılmıştır. Meydânî bu deyim için bir beyit örnek vermektedir:

كم رأينا من أناس قَبِلْنَا
شربَ الدهرِ عَلَيْهِمْ وَأَكَلْ⁵³

*Bizden önce kaç kişi gördük
Zaman (epey bir süre) onları yiyip içirmişti.*

تَحَرَّاهُم الدهر⁵⁴

Zaman, köklerini kazıdı.

ZAMAN DEĞİŞTİRENDİR kavramsal metaforu kullanılmıştır. Yaygın bir tema olarak zamanın olumsuz bir niteleme ile betimlendiği gözükmektedir. Zamana atfedilen hususi eylem ayrıca kültürel bir özellik olarak dikkat çekmektedir.

لا يُبْلِيه الدهر، ولا يفنيه العصر⁵⁵

Onu ne zaman eskitir ne de çağ yok eder.

DÜŞÜNEN VARLIK OLARAK ZAMAN veya TASARRUFTA BULUNAN ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır. Zamana belirgin eylemler atfedilmiştir ve irade sahibi bir birey üzerinden kavramsallaştırılmıştır. Bu deyim bir övgü ifadesi olarak kullanılmaktadır.

أَجْفَى مِنَ الدَّهْرِ⁵⁶

Zamandan (bile) daha gaddar.

⁵³ A.g.e., I, s. 42.

⁵⁴ A.g.e., I, s. 178.

⁵⁵ A.g.e., I, s. 189.

⁵⁶ A.g.e., I, s. 189.

DÜŞÜNEN VARLIK OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır. Zaman iyilik ya da kötülük yapabilme potansiyeli bulunan bir birey üzerinden kavramsallaştırılmıştır. Zaman sanki canlı ve hür iradeye sahip bir varlıktır. Çoğunlukla olduğu gibi zamanın olumsuz olaylarına vurgu yapılmıştır.

الدَّهْرُ أَطْرَقُ مُسْتَتَبٌ⁵⁷

Zaman gözlerini yumar ve açık bir yol (gibidir)

Deyimin anlamı zamanda imkanların çok olduğu ve kişinin dilediğini yapabildiği anlamındadır. İnsan eylemine işaret etmesi bakımından OLAYLAR BÜTÜNÜ OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanıldığı söylenebilir. Çoğunlukla zamanın olumsuz bir nitelikte betimlendiği örneklerden farklılık arz etmektedir ve zamana dair farklı bir bakış açısı sunması bakımından Arap dilinin hususi kültürel özelliği gösterir niteliktedir. Zamanın aynı zamanda bir insan özelliği olan ‘göz yumma’ gibi bir eylem üzerinden anlaşılması bakımından DÜŞÜNEN BİR VARLIK OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu da kullanılmıştır.

الدَّهْرُ أَرَوْدُ مُسْتَتَبٌ⁵⁸

Zaman sözünü (zorlanmadan) geçirir.

أَرَوْدُ kelimesi zamanın isimlerindendir. Fiil olarak ise أَرَوْدُ فِي مَشْيِهِ ifadesi zorlanmadan yolda doğru yürümeyi ifade etmektedir. Deyimin anlamı buradan hareketle zamanının fazla meşakkate girmeden emrine galib gelmesidir. Bu itibarla OLAYLAR BÜTÜNÜ OLARAK ZAMAN ve ZAMAN DEĞİŞTİRENDİR kavramsal metaforları kullanılmıştır.

الدَّهْرُ أَنْكَبُ لَا يُلَبُّ⁵⁹

Zamanın musibetleri durmak bilmez. Zaman en büyük musibetleri getirir.

Bu sefer zamanın musibetlerine dikkat çekilmiştir ve zaman olumsuz bir niteleme ile tanımlanmıştır. ZAMAN DEĞİŞTİRENDİR kavramsal metaforu kullanılmıştır.

⁵⁷ A.g.e., I, s. 272.

⁵⁸ A.g.e., I, s. 272.

⁵⁹ A.g.e., I, s. 272.

ولكل شيء لسان، ولسانُ الدهر هو الشعر⁶⁰

Her şeyin bir lisanı vardır. Zamanın lisanı şiidir.

Zaman konuşan bir özne olarak anlaşılmak suretiyle DÜŞÜNEN VARLIK OLARAK ZAMAN kavramsal metaforu kullanılmıştır. Zaman söz üretebilme yetisine sahip ve son sözü söyleyen hakim unsurdur.

شَاخَسَ لَهُ الدَّهْرُ فَأَهْ⁶¹

Zaman ona karşı dişlerini bozup dağınık düzene soktu.

Bu deyim zamanın bir kişiye karşı lehinde iken aleyhine bir duruma gelmesi anlamında söylenmektedir. Bu itibarla hem ZAMAN DEĞİŞTİRENDİR hem irade sahibi bir varlık anlamında DÜŞÜNEN VARLIK OLARAK ZAMAN hem de eylemlerden bahsedilmesi açısından OLAYLAR BÜTÜNÜ OLARAK ZAMAN kavramsal metaforları tek bir deyimde toplanmıştır.

صَاحَ بِهِمْ حَادِثَاتُ الدَّهْرِ⁶²

Zamanın musibetleri onları haykırarak çağırdı.

Bu deyim, zamanın musibetlerinin bir kavmin kökünü kazıyıp ortadan kaldırması anlamında kullanılmaktadır. Seçme eyleminde bulunmak suretiyle zaman DÜŞÜNEN BİR VARLIK olarak kavramsallaştırılmıştır. Zamanın olumsuz yönü vurgulanmıştır.

أَمَّا تَرَى الدَّهْرَ وَهَذَا الْوَرَى

كَهَرَةٍ تَأْكُلُ أَوْلَادَهَا⁶³

⁶⁰ A.g.e., I, s. 354.

⁶¹ A.g.e., I, s. 367.

⁶² A.g.e., I, s. 404.

⁶³ A.g.e., II, s. 48.

Görmez misin sanki zaman ve içindeki şu canlılar yavrularını yiyen bir kedi gibidir.

Zaman bir kediye, zamanın içindeki canlılarsa kedinin yavrularına benzetilmiştir. Zaman bu canlıları yiyip tüketmektedir. ZAMAN DEĞİŞTİRENDİR kavramsal metaforu kullanılmıştır.

فَعَلْنَا كَذًا وَالدَّهْرُ إِذْ ذَاكَ مُسْجِلٌ⁶⁴

Şöyle yaptık ve o esnada zaman herkesi başıboş salmış vaziyette bırakıyordu.

Meydânî'nin belirttiğine göre bu deyim kimsenin kimseden korkmadığı zamanı anlatmak için söylenmektedir. ZAMAN DEĞİŞTİRENDİR kavramsal metaforu kullanılmıştır. Detaylı bir imge çizilmiştir ve olup biten olayların zamanın elinde olduğuna dikkat çekilmiştir.

8. ZAMAN ÇİZELGESİ HAREKET EDEN NESNEDİR:

Yaptığımız tarama sonucunda bu türden bir kavramsallaştırmaya *Mecma'ul-emşâl*'de denk gelmedik. Kanaatimizce, bu kavramsal metafor modern dönemin ve Patai'nin açıklamasına göre bilhassa Batı dünyasının dakikasına kadar planlama yaparak bilinçli zaman kullanımlarından neşet etmektedir.⁶⁵

⁶⁴ A.g.e., II, s. 80.

⁶⁵ Detaylı açıklama için Bkz. Patai, R. (1976) *The Arab Mind*. New York: Charles Scribner's Sons. ss. 65-72.

SONUÇ

Dilde zaman, geniş bir alana dağılan birikmiş bir tecrübe bütünü mücmel ve muhtasır bir şekilde ifade etmek için kullanılan tekil/müfred bir sözcüktür.

Zaman, diğer metaforlara kıyasla en fazla ve farklı kavramın tek bir kelime ile ifade edildiği olgudur. Belki bu, kavramın soyutluk seviyesiyle korelasyon olduğuna işaret etmektedir.

Büyük bir tecrübe yekûnunun tek bir kelimeye toplanıp ifade edilmesi, o kelimeyi oluşturan kavramın soyutluk derecesine delalet etmektedir. Yine bu sebeptendir ki bu kavram (zaman), envai çeşit farklı kavramsallaştırmaya konu olabilmektedir. Bir diğer sebep, zamanın en sıklıkla ve en olağan şekilde tecrübe edilmesidir. Bu yüzden gündelik etkinliklerimiz, davranışlarımız hep zamanda gerçekleşmektedir ve adeta zamanın kendisi olmaktadır.

En yaygın eylemler (para harcama, alış-veriş, kaynakları kullanma, tüketme, hareket etme, insana özel davranışlar (konuşma, kızma, ağlatma, acıtma) vb.) zamana yüklenmiş ve zamanla özdeşleştirilmiştir. Bu itibarla ZAMAN HAYATTIR şeklinde formalize edilen bir kavramsal metaforu teklif edilebilir.

Yaptığımız derlemede tespit edebildiğimiz kadarıyla Arap dilinde zaman için en çok kullanılan kavramsallaştırmalar arasında DEĞİŞTİREN OLARAK ZAMAN metaforu gelmektedir. Bir diğer taraftan, zamanı ifade için en çok kullanılan isimlerden ‘dehr’ kelimesinin sıklıkla kader anlamına delalet etmesi, Arap dilinde OLAYLAR BÜTÜNÜ OLARAK ZAMAN kavramsal metaforunun yaygınlığına delalet etmektedir. Burada şu soru sorulabilir: a) bir dil toplumunu seçenekler arasından bir tane zaman kavramsal metaforunu açık bir arayla en sık kullanmaya iten etkenler nelerdir? b) bu kullanım sıklığı, Arap dili kullanıcılarının kavramsal dünyaları, algıları ve biliş mekanizmaları hakkında ne söylemektedir ve c) bu, dile nasıl yansımıştır? Tüm bunlar ileri çalışmalarda araştırılabilecek konulardır. Özel olarak, Maarî, Mütenebbî ve Ebu’l-‘Atâhiye’nin divanları zaman metaforları araştırması için tek başına çalışılabilir. Bu üç şairde zaman olgusu yaygın bir tema olarak işlenmektedir.

Bu tez çalışmasında Kavramsal Metafor Teorisinin sunduğu çözümleme modeli Arap dili özelinde uygulanmıştır. Bilişsel Dilbilimin genel çerçevesi altında yerini bulan Kavramsal Metafor Teorisi anlam olgusunu anlamak için daha önceki yöntemlerin göz ardı ettiği ve fakat anlamın tahakkuku açısından oldukça etkin olan kavramsal yapıya dikkat çekmesiyle başarısı kanıtlanan yeni bir yaklaşımdır.

Uygulamalı bölümü oluşturan kaynak deyim ve beyitlerin toplam sayısı 47 olmuştur. Bunların 30 tanesi *Mecma ‘ul-emşâl*’den, 17 tanesi de şiir seçmelerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmanın ana hatları ve amacından bahsedilmiştir. Ayrıca Kavramsal Metafor teorisini oluşturan Bilişsel Dilbilim paradigmasının ortaya çıkmasında etkili olan Üretken Gramer’den

bahsedilmiştir. Uygulamalı bölümde kavramsal metaforlar Lakoff'un teklif ettiği 8 temel kavramsal zaman metaforuna göre tasnif edilmiştir. Örnekler sırasıyla gösterilerek beş aşamadan oluşan modele uygun çözümlenmiştir.

Lakoff'un evrensel olduğunu iddia ettiği 8 temel metaforun Arap dilindeki istisnaları ve teklif edebileceği farklı bakış açıları gösterilmiştir. Fakat vurgulamak gerekir ki tezin amacı Arap dilindeki örneklerin tasnif edilen kavramsal metafor türlerine uygunluk ve tutarlılığını göstermek, evrensellik şartı sağlandıktan sonra teklif edebileceği özgün bakış açısının incelemesi olmuştur. Kanaatimizce ZAMAN ÇAĞDIR ve DÜŞÜNEN VARLIK OLARAK ZAMAN kavramsal metaforları Arap dilindeki yaygın kullanımı, hususi konumu ve bakış açısı dikkate alındığında bu listede evrensel olan 8 temel türe dahil olmak kaydıyla Arap dilinin hususi kültürel özelliğini göstermektedir.

Bilişsel Dilbilim geniş bir yelpazeye dağılmaktadır ve birden çok sahayı ilgilendiren interdisipliner bir alandır.

Çalışmamız sınırlı sayıda deyim ve beyit ile yetinmiştir fakat buna rağmen Arap dilindeki zamana dair farklı bakış açılarına değinebilmiştir. İnaniyoruz ki son derece derin bir deniz olan Arap dili içine dalındıkça bu dili konuşanların dünyayı kavramsallaştırmadaki bakış açıları, kültürel özellikleri ve genel olarak insan bilişi hakkında aydınlatıcı yeni bilgiler edinilecektir.

Bilişsel Dilbilim paradigmasıyla yaklaşılacak geniş alana bu tez, okyanustaki katre misali yalnızca mütevazı bir katkı yapmayı hedeflemiştir.

KAYNAKÇA:

- El-‘Abbâs ibn el-Ahnaf, Dîvan. Thk: Âtike el-Hazracî. Kahire: Matbaa Dâri’l-kutubi’l-mısriyye. Birinci Baskı.
- Achard, Michel. 2008. Teaching construal: cognitive pedagogical grammar. In R. Robinson and N. C. Ellis (eds.), *Handbook of cognitive linguistics and second language acquisition*, 432–55. London: Routledge.
- Ackerman, Farrell, James P. Blevins, and Robert Malouf. 2009. Parts and wholes: implicative patterns in inflectional paradigms. In Jim P. Blevins and Juliette Blevins (eds.), *Analogy in grammar*, 54–82. Oxford University Press.
- Ackerman, Joshua, Christopher C. Nocera, and John A. Bargh. 2010. Incidental haptic sensations influence social judgments and decisions. *Science* 328, 1712–15.
- Ahlens, Jocelyn. 1999. Proposal for the use of cognitive linguistics in Hupa language revitalization. PhD dissertation. University of California at Berkeley.
- Aijmer, Karin. 2005. *Conversational routines in English: convention and creativity*. London: Addison Wesley Longman.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2004. *Evidentiality*. Oxford University Press. 2008. Semi-direct speech: Manambu and beyond. *Language Sciences* 30, 383–422.
- Akatsuka, Noriko. 1999. Towards a theory of desirability in conditional reasoning. In A. Kamio and K. Takami (eds.), *Function and structure: in honor of Susumu Kuno*, 195–213. Amsterdam: John Benjamins.
- Akhtar, Nameera. 1999. Acquiring basic word order: evidence for data-driven learning of syntactic structure. *Journal of Child Language* 26, 339–56. Alexander, Marc, and Ellen Bramwell. 2014. Mapping metaphors of wealth and want: a digital approach. *Studies in the Digital Humanities* 1, 1–19.
- Allan, Kathryn. 2008. *Metaphor and metonymy: a diachronic approach*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Ambridge, Ben, Julian M. Pine, Caroline F. Rowland, Daniel Freudenthal, and Franklin Chang. 2012. Avoiding dative overgeneralisation errors: semantics, statistics, or both? *Language and Cognitive Processes* 29(2), 218–43.
- Athanasopoulos, Panos & Bylund, Emanuel & Montero-Melis, Guillermo & Damjanovic, Ljubica & Scharner, Alina & Kibbe, Alexandra & Riches, Nick & Thierry, Guillaume. (2015). Two Languages, Two Minds. *Psychological Science*. 26. 10.1177/0956797614567509.
- Barcelona, A., & Valenzuela, J. (2011). An overview of cognitive linguistics. *Human Cognitive Processing*, 17–44. <https://doi.org/10.1075/hcp.32.05bar>
- El-Behâ el-‘Âmili, el-Keşkûl. Thk: Muhammed el-Keramî. Müessesetü’l-a’lemî li’l-matbûât.
- Berrada, Khaled. The limitation of the standard theories of metaphor and the conceptualist alternative: an examination of conceptual metaphors in the Qur’an. Fas: University Hassan II., Faculty of Letters, Doktora Tezi, 2002.

2006. Metaphors of light and darkness in the holy Quran: a conceptual approach. *Basamat* 1, 45-64.
2009. The Metaphoric Structuring of Time in Moroccan Arabic.
- Boroditsky, Lera. 2000. Metaphoric structuring: understanding time through spatial metaphors. *Cognition* 75(1), 1–28.
2001. Does language shape thought? Mandarin and English speakers’ conceptions of time. *Cognitive Psychology* 43(1), 1–22.
2009. “How Does Our Language Shape the Way We Think”. *What’s Next*. 116-129.
2011. “How Languages Construct Time”. *Space, Time and Number in the Brain*. 333-341.
- Boroditsky, Lera, and Alice Gaby. 2010. Remembrance of times East: absolute spatial representations of time in an Australian Aboriginal Community. *Psychological Science* 21(11), 1635–39.
- Boroditsky, Lera, and Michael Ramscar. 2002. The roles of body and mind in abstract thought. *Psychological Science* 13, 185–88. Evans, Jonathan S. B. T. 2005. The social and communicative function of conditional statements. *Mind and Society* 4(1), 97–113.
- Boroditsky, Lera, Orly Fuhrman, and Kelly McCormick. 2011. Do English and Mandarin speakers think about time differently? *Cognition* 118(2), 123–29.
- Boroditsky, Lera, Alice Gaby, and Stephen C. Levinson. 2007. Time in space. In A. Majid (ed.), *Field manual volume 10*, 59–80. Nijmegen: Max Planck Institute for Psycholinguistics.
- Brian MacWhinney and William O’Grady (eds.) (2015). *The Handbook of Language Emergence*.
- el-Câbirî, Muhammed Abir, (2020). *Arap Akılının Yapısı*. İstanbul: Mana Yayınları.
- Casasanto, D., Boroditsky, L. (2008). “Time in the mind: Using space to think about time”. *Cognition*. 106 (2). 579-593.
- Çiçekler, A. N., & Aydın, T. (2019). Kavramsal Metafor Kuramı ve belagat: Karşılaştırmalı Bir inceleme. *RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 14–26. <https://doi.org/10.29000/rumelide.616880>.
- Ebû’l-‘Alâ el-Ma’arrî, el-Luzûmiyyât. Thk: Emîn Abdulaziz el-Hancı. Kahire: Mektebetü’l-Hancı. II.
- Ebu’l-bekâ er-Rundî, Dîvân. Thk: Ebu Abdillâh İsa eş-Şâmî ibn Muhammed el-Hicâzî ibn İbrâhîm el-Hicâzî. Kunûz el-Endulus.
- Evans, Nicholas, and Stephen C. Levinson. 2009a. The myth of language universals: Language diversity and its importance for cognitive science. *Behavioral and Brain Sciences* 32(5), 429–92.
- 2009b. With diversity in mind: freeing the language sciences from Universal Grammar. *Behavioral and Brain Sciences* 32, 472–84.

- Evans, Nicholas, and David Wilkins. 2000. In the mind's ear: the semantic extensions of perception verbs in Australian languages. *Language* 76(3), 546–92.
- Evans, Vyvyan. 2004. *The structure of time: language, meaning and temporal cognition*. Amsterdam: John Benjamins.
2009. *How words mean: Lexical concepts, cognitive models and meaning construction*. Oxford University Press.
- Evans, Vyvyan, and Melanie Green. 2006. *Cognitive linguistics: an introduction*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Evans, Vyvyan, Benjamin K. Bergen, and Jörg Zinken. 2007. The Cognitive Linguistics enterprise: an overview. In Vyvyan Evans, Benjamin K. Bergen, and Jörg Zinken (eds.), *The cognitive linguistics reader: advances in cognitive linguistics*, 2–36. London: Equinox.
- Fauconnier, Gilles. 1985. *Mental spaces*. Cambridge, MA: MIT Press.
1994. *Mental spaces: aspects of meaning construction in natural languages*. 2nd edn. Cambridge University Press.
1997. *Mappings in thought and language*. Cambridge University Press.
- Fauconnier, Gilles, and George Lakoff. 2013. On metaphor and blending. *Journal of Cognitive Semiotics* (2), 393–99.
- Fauconnier, Gilles, and Eve Sweetser (eds.). 1996. *Spaces, worlds and grammar*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fauconnier, Gilles, and Mark Turner. 1996. Blending as a central process of grammar. In Adele E. Goldberg (ed.), *Conceptual structure, discourse, and language*. Stanford: Center for the Study of Language and Information Publications.
1998. Conceptual integration networks. *Cognitive Science* 2(1), 133–87.
2000. Compression and global insight. *Cognitive Linguistics* 11(3/4), 283–304.
2002. *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. Basic Books.
2008. Rethinking metaphor. In Raymond W. Gibbs, Jr. (ed.), *Cambridge handbook of metaphor and thought*, 53–66. Cambridge University Press.
- Fillmore, Charles J. 1968. The case for case. In E. Bach and R. Harms (eds.), *Universals in Linguistic Theory*, 1–90. New York: Rinehart and Winston.
1975. An alternative to checklist theories of meaning. *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society (BLS)*, 123–31.
1976. Frame semantics and the nature of language. *Annals of the New York Academy of Sciences: conference on the Origin and Development of Language and Speech* 280, 20–32.
- 1977a. The case for case reopened. In Peter Cole (ed.), *Grammatical relations, syntax and semantics* 8, 59–81. New York: Academic Press.

- 1977b. Topics in Lexical Semantics. In Peter Cole (ed.), *Current issues in linguistic theory*, 76–136. Bloomington: Indiana University Press. 1977c. Scenes-and-frames semantics. In A. Zampolli (ed.), *Fundamental Studies in Computer Science*, 55–88. Dordrecht: North Holland Publishing. 1978. On the organization of semantic information in the lexicon. *Papers from the Parasession on the Lexicon*, Chicago Linguistic Society, 148–73.
1979. Innocence: a second idealization for linguistics. *Proceedings of the Fifth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society (BLS)*, 63–76.
1982. Frame semantics. In Linguistic Society of Korea (ed.), *Linguistics in the morning calm*, 111–38. Seoul: Hanshin.
- 1985a. Syntactic intrusions and the notion of grammatical construction. *Berkeley Linguistic Society* 11, 73–86.
- 1985b. Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di Semantica* 6(2), 222–54.
1986. Pragmatically controlled zero anaphora. *Proceedings of the Berkeley Linguistics Society*, 95–107.
1988. The mechanisms of construction grammar. *Proceedings of the Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* 14, 35–55.
1990. Epistemic stance and grammatical form in English conditional sentences. In Michael Ziolkowski, Manuela Noske, and Karen Deaton (eds.), *Papers from the 26th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 137–62. Chicago Linguistic Society.
2008. Border Conflicts: FrameNet meets Construction Grammar. *Proceedings of the XIII EURALEX International Congress*, 49–68. Barcelona, 15–19 July 2008.
2013. Berkeley construction grammar. In Thomas Hoffmann and Graeme Trousdale (eds.), *The Oxford handbook of construction grammar*, 111–32. Oxford University Press.
- Fillmore, Charles J., and Beryl T. S. Atkins. 2000. Describing polysemy: the case of ‘crawl.’ In Yael Ravin and Claudia Leacock (eds.), *Polysemy: theoretical and computational approaches*, 89–110. Oxford University Press.
1992. Toward a frame-based lexicon: the semantics of RISK and its neighbors. In A. Lehrer and E. Kittay (eds.), *Frames, Fields and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization*, 75–102. Hillsdale: Erlbaum.
- Fillmore, Charles J., and Colin Baker. 2010. A frames approach to semantic analysis. In Bernd Heine and Heiko Narrog (eds.), *The Oxford handbook of linguistic analysis*, 313–40. Oxford University Press.
- Fillmore, Charles J., and Paul Kay. 1993. *Construction grammar coursebook*. Unpublished manuscript. University of California, Berkeley.
1995. *Construction grammar*. Unpublished manuscript. University of California, Berkeley.
1999. Grammatical constructions and linguistic generalizations: the what’s X doing Y? construction. *Language* 75, 1–33.

- Fillmore, Charles J., Chris Johnson, and Miriam Petruck. 2003. Background to FrameNet. *International Journal of Lexicography* 16, 235–51.
- Fillmore, Charles J., Paul Kay, and Mary Catherine O'Connor. 1988. Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: the case of let alone. *Language* 64, 501–38.
- Fillmore, Charles J., Russell Lee-Goldman, and Russell Rhomieux. 2012. The FrameNet Constructicon. In Hans C. Boas and Ivan Sag (eds.), *Sign-based Construction Grammar*, 309–72. Stanford: CSLI Publications.
- El-Gazzî, Dîvân. Thk: Abdurrezzak Huseyn, Dubai: Merkez Cumua el-Mâcid li's-sekâfeti ve't-turâs, 1. Baskı, 2008.
- Geeraerts, Dirk. 2003. 'Usage-based' implies 'variational': on the inevitability of cognitive sociolinguistics. Plenary lecture presented at the 8th International Cognitive Linguistics Conference. Logrono.
- Geeraerts, Dirk, and Hubert Cuyckens (eds.). 2010. *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford University Press.
- Geeraerts, Dirk, Stefan Grondelaers, and Peter Bakema. 1994. *The structure of lexical variation*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Gibbs, Raymond W. Jr. 1990. Psycholinguistic studies on the conceptual basis of idiomaticity. *Cognitive Linguistics* 1, 417–52.
1994. *The poetics of mind: figurative thought, language and understanding*. Cambridge University Press.
1996. What's cognitive about cognitive linguistics? In Eugene H. Casad (ed.), *Cognitive linguistics in the redwoods: the expansion of a new paradigm in linguistics*, 27–53. Berlin: De Gruyter Mouton.
- 2005a. *Embodiment and cognitive science*. Cambridge University Press. 2005b. The psychological status of image schemas. In Beate Hampe (ed.), *From perception to meaning: image schemas in cognitive linguistics*, 113–36. Berlin: Mouton.
2006. Introspection and cognitive linguistics: should we trust our own intuitions? *Annual Review of Cognitive Linguistics* 4, 135–51.
2007. Why cognitive linguists should care more about empirical methods. In Monica Gonzalez-Marquez, Irene Mittelberg, Seana Coulson, and Michael J. Spivey (eds.), *Methods in cognitive linguistics*, 2–18. Amsterdam: John Benjamins.
2013. Walking the walk while thinking about the talk: embodied interpretation of metaphorical narratives. *Journal of Psycholinguistic Research* 42, 363–78.
2014. Embodied metaphor. In Jeanette Littlemore and John R. Taylor (eds.), *The Bloomsbury companion to cognitive linguistics*, 167–84. London: Bloomsbury.
2016. *Metaphor wars: conceptual metaphor in human life*. New York: Cambridge University Press.

- 2017a. Metaphor, language and dynamical systems. In Elena Semino and Zsolia Demjen (eds.), *The Routledge handbook of metaphor and language*, 56–70. London: Routledge.
- 2017b. Embodiment. In Barbara Dancygier (ed.), *The Cambridge Handbook of Cognitive Linguistics*, 449-62. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gibbs, Raymond W. Jr., and N. Blackwell. 2012. Climbing the stairs to literary heaven: a case study of allegorical interpretation of fiction. *Scientific Study of Literature* 2, 197–217.
- Gibbs, Raymond W. Jr., and Herbert Colston. 1995. The cognitive psycho- logical reality of image schemas and their transformations. *Cognitive Linguistics* 6, 347–78.
2012. *Interpreting figurative meaning*. New York: Cambridge University Press.
- Gibbs, Raymond W. Jr., and Teenie Matlock. 2001. Psycholinguistic per- spectives on polysemy. In Hubert Cuyckens and Britta Zawada (eds.), *Polysemy in cognitive linguistics*, 213–39. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
2008. Metaphor, imagination, and simulation: psycholinguistic evidence. In Raymond. W. Gibbs (ed.), *Cambridge handbook of metaphor and thought*, 161–76. New York: Cambridge University Press.
- Gibbs, Raymond. W. Jr., and Solange Nascimento. 1996. How we talk about love: metaphorical concepts and understanding love poetry. In Roger Kreuz and Mary Sue MacNealy (eds.), *Empirical approaches to literature and aesthetics*, 291–308. Norwood, NJ: Ablex.
- Grever, M., Adriaansen, R. (2019) “Historical consciousness: the enigma of different paradigms”. *Journal of Curriculum Studies*, 51:6, 814-830.
- Hamdi, Sondes. (2008). *Conceptual metaphors of time in English and in Arabic: A comparative cognitive study* (dissertation). Université Laval, Québec.
- Hendricks, Rose & Demjen, Zsolia & Semino, Elena & Boroditsky, Lera. (2018). Emotional Implications of Metaphor: Consequences of Metaphor Framing for Mindset about Cancer. *Metaphor and Symbol*. 33. 267-279. 10.1080/10926488.2018.1549835.
- İbn Abdi Rabbihi, *el- 'Ikdu'l-ferîd*, thk: Mufîd Muhammed Kumeyha, Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, I-II, Birinci Baskı, 1983.
- İbn Fâris, Makâyîsu'l-luga. Thk: Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979, II.
- İbn Hâtîme, Ebû Cafer Ahmed ibn Ali, Dîvân. Thk: Muhammed Rıdvan ed-Dâye. Beyrut: Dâru'l-fikri'l-mu'âsır, Dimeşk: Dâru'l-fikr. Birincki Baskı, 1984
- İbn Ma'sûm, Dîvân. *el-mektebetü's-şâmîle*, 2021
- İbn Zeydûn, Dîvân. Şerh: Yusuf Ferhat. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî. İkinci baskı, 1994.
- Kaya, Mahmut. (2019) *İslâmî Edebiyatta Şaheserler*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

- Kövecses, Zoltán. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
2016. Conceptual metaphor theory. *The Routledge handbook of metaphor and language*. 31-45.
2020. An extended view of conceptual metaphor theory. *Review of Cognitive Linguistics*. 18. 112-130.
10.1075/rcl.00053.kov.
- El-Kutâmî, Dîvân. *Thk: İbrahim es-Sâmîrrâî*. Beyrut: Dâru's-sekâfe. Birinci Baskı, 1960.
- Lakoff, George. 1987. *Women, fire, and dangerous things: what categories reveal about the mind*. University of Chicago Press.
1990. The Invariance Hypothesis: is abstract reason based on image schemas? *Cognitive Linguistics* 1(1). 39–74.
1991. Cognitive versus generative linguistics: How commitments influence results *Language and Communication*. 11: 53-62. DOI: 10.1016/0271-5309(91)90018-Q
1993. The contemporary theory of metaphor. In Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and thought*, 202–51. Cambridge University Press.
2004. *Don't Think of an Elephant!*. Vermont: Chelsea Green Publishing.
2008. The neural theory of metaphor. In R. Gibbs (ed.), *Cambridge handbook of metaphor and thought*. New York: Cambridge University Press.
2012. Explaining embodied cognition results. *Topics in Cognitive Science* 4(4), 773–85.
2014. Mapping the brain's metaphor circuitry: metaphorical thought in everyday reason. *Frontiers in Human Neuroscience* 8, 958–87.
- Lakoff, George, and Mark Johnson. 1980a. *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- 1980b. The metaphorical structure of the human conceptual system. *Cognitive Science* 4(2), 195–208.
1999. *Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenge to Western thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, George, and Srinî Narayanan. In prep. *Conceptual science: the embodiment of thought and language*. Lakoff, George, and Rafael Núñez. 2002. *Where mathematics comes from: how the embodied mind brings mathematics into being*. New York: Basic Books.
- Lakoff, George, and Mark Turner. 1989. *More than cool reason: a field guide to poetic metaphor*. University of Chicago Press.
- Lakoff, George, Espenson, Jane, Schwartz, Alan. 1991. *Master Metaphor List*. Berkeley: University of California.

- Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive grammar*. Stanford University Press.
1988. "An Overview of Cognitive Linguistics." In: Brygida Rudzkaostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: Benjamins, 3-47.
1998. Indeterminacy in semantics and grammar. Corpus ID: 124223417
- Maalej, Z. (1999). Metaphoric discourse in the age of cognitive linguistics, with special reference to Tunisian arabic (TA). *Jlse*, 28(3), 189–206. <https://doi.org/10.1515/jlse.1999.28.3.189>
- Meydânî. *Mecma ‘ul-emşâl*. Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, 1955, Kahire; Beirut 1961-62, I-II.
- Mullen, G., & Davidenko, N. (2021). Time Compression in Virtual Reality, *Timing & Time Perception*, 9(4), 377-392. doi: <https://doi.org/10.1163/22134468-bja10034>
- Mütenebbî, Ebu’t-tayyib. *Dîvan*. Beirut: Dâr Beirut, 1983.
- Newmeyer, 1998. *Language Form and Language Function*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Núñez, R. E., Sweetser E. (2006) “With the Future Behind Them: Convergent Evidence From Aymara Language and Gesture in the Crosslinguistic Comparison of Spatial Construals of Time”. *Cognitive Science*. 401-450.
- Pederson, E. (2007), “Cognitive Linguistics and Linguistic Relativity”. Geeraerts, D., Cuyckens, H. (Ed.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. 1012-1045.
- Peeters, B. (2001). Does cognitive linguistics live up to its name? *Language and Ideology*, 83–106. <https://doi.org/10.1075/cilt.204.04pee>
- Râzî, Fahreddin, *Nihâyetü’l-îcâz fî dirâyeti’l-i’câz*, thk. Nasruddin Hacımuftüoğlu, Beirut: Dâr Sâdır, 2004.
- Schmid, H.-J. (2016). Why cognitive linguistics must embrace the social and pragmatic dimensions of language and how it could do so more seriously. *Cognitive Linguistics*, 27(4), 543–557. <https://doi.org/10.1515/cog-2016-0048>
- Steen, Gerard & Dorst, Lettie & Herrmann, J. & Kaal, Anna & Krennmayr, Tina & Pasma, Trijntje. (2010). A method for linguistic metaphor identification: From MIP to MIPVU. 10.1075/celcr.14.
- eş-Şerîf er-Radî, Dîvân, Thk: Ahmed Abbas el-Ezherî. Beirut: el-Matbaatu’l-ezherî, 1307.
- Ungerer, Friedrich & Schmid, Hans-Jörg. (1996). *An Introduction to Cognitive Linguistics*. 10.4324/9781315835396.
2006. 인지언어학 개론, 서울: 태학사.
- Versteegh, C. & Eid, M. & Elgibali, A. & Woidich, Manfred & Zaborski, A.. (2011). *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics* (Vol. I). *Revista Signos - REV SIGNOS*.

Yeşil, M. (2020) Kategori ve Metafor. İstanbul: Litera Yayıncılık.

